

OBSAH

Úvod	7
1. Badatelský kontext a cíl práce, její předmět a metoda	17
1.1 Téma kolektivního násilí a nových náboženských hnutí v současné odborné literatuře	17
1.2 Cíl práce	33
1.3 Předmět zkoumání a vysvětlení hlavních pojmů	35
1.4 Metoda	53
2. Případy kolektivního násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími	67
2.1 Svatyně lidu	68
2.2 Davidiáni	91
2.3 Řád Slunečního chrámu	109
2.4 Óm šinrikjó	124
2.5 Nebeská brána	152
2.6 Fa-lun-kung	168
2.7 Hnutí za obnovu Desatera božích přikázání	188
2.8 Hnutí Bhagvána Radžníše	199
2.9 Další případy hrozeb kolektivního násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími	214
2.10 Imanuelité	227
3. Diskuse o vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí	239
3.1 Limity diskuse o vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí	240
3.2 Diskuse o faktorech rozhodujících o kolektivním násilí v nových náboženských hnutích	260
3.3 Diskuse o skupinách faktorů rozhodujících o kolektivním násilí v nových náboženských hnutích	284

3.4 Srovnání jednotlivých případů kolektivního násilí v nových náboženských hnutích	294
3.5 Diskuse o modelech vzniku kolektivního násilí v nových náboženských hnutích	309
4. Vývoj nových náboženských hnutí a kolektivní násilí	324
4.1 Proces denominalizace, jeho výzvy, úkoly a překážky	326
4.2 Kolektivní násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími jako důsledek selhání v procesu jejich denominalizace	363
4.3 Události kolektivního násilí ve výkladovém rámcí selhání v procesu denominalizace	393
5. Doporučení pro prevenci kolektivního násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími	418
Závěr	428
Bibliografie	430

1. ČÁST

BADATELSKÝ KONTEXT A CÍL PRÁCE, JEJÍ PŘEDMĚT A METODA

Tato práce se řadí mezi studie, které zpracovávají téma nových náboženských hnutí ve vztahu ke kolektivnímu násilí. Její ambicí je obohatit současnou odbornou diskusi o nových náboženských hnutích. Reflektuje proto nejprve současný stav bádání v této oblasti (v kapitole 1.1), stanovuje své cíle (v kapitole 1.2) a definuje předmět bádání i obsah nejdůležitějších používaných pojmů (v kapitole 1.3). Poslední kapitola této části (1.4) diskutuje o metodě, jak stanoveného cíle dosáhnout.

KAPITOLA 1.1

Téma nových náboženských hnutí ve vztahu ke kolektivnímu násilí v současné odborné literatuře

V odborném studiu nových náboženských hnutí se jako zvláštní téma konstitoval jejich vztah ke kolektivnímu násilí v 90. letech 20. století. Americký sociolog Thomas Robbins dokonce napsal, že analýza násilných událostí spojených s novými náboženskými hnutími se stala klíčovou oblastí tohoto studia.¹ Násilné činy byly s novými náboženskými hnutími samozřejmě spojeny i dříve (jak je připomenuto v kapitole 1.3), ale teprve případy davidíánů (zde v kapitole 2.2), Řádu Slunečního chrámu (zde v kapitole 2.3), Óm šinrikjó (zde v kapitole 2.4) a Nebeské brány (zde v kapitole 2.5) spolu s přibližujícím se koncem milénia způsobily naléhavou potřebu jejich srovnávacího studia. Hlavní diskuse o tématu nových náboženských hnutí ve vztahu ke kolektivnímu násilí probíhala a doposud probíhá v angličtině mezi sociology náboženství a religionisty, neformálně se setkáva-

1) ROBBINS, Thomas, *Religious Movements and Violence. A Friendly Critique of the Interpretive Approach*, *Nova Religio* 1 (1), 1997, str. 13.

jícími na konferencích (především těch, které jsou spolupořádány italským sdružením CESNUR)² a v odborných časopisech (především v časopise *Nova Religio*). Jako přední postavy této diskuse můžeme jmenovat Catherine Wessingerovou z Loyola University v New Orleans, Davida G. Bromleye z Univerzity v Richmondu, Massima Introvigneho, ředitele Centra pro studia nových náboženství (CESNUR) v Turíně, J. Gordona Meltona, ředitele Institutu pro studium amerického náboženství v Santa Barbara, Johna R. Halla z Kalifornské univerzity v Davisu, Johna Wallisse z Hope University College v Liverpoolu nebo Jamese R. Lewise z Wisconsinské univerzity. K diskusi přispívají desítky dalších odborníků – religionistů, kteří se zabývají jednotlivými novými náboženskými hnutími (např. Ian Reader z Univerzity v britském Lancasteru), sociologů (např. Thomas Robbins z Univerzity v Severní Karolíně), psychologů (např. Robert J. Lifton z Univerzity v New Yorku), historiků (např. Jean-François Mayer z Univerzity ve Fribourgu ve Švýcarsku) či odborníků na politické násilí a terorismus (např. Jeffrey Kaplan z Univerzity ve Winconsinu).

Komparace případů kolektivního násilí, spojeného s novými náboženskými hnutími, je pochopitelně založena na studiu jednotlivých násilných událostí. Jejich akademické zpracování se ovšem nachází v různé hloubce. Např. násilná akce, která se týkala davidciánů, je podrobně popsána v desítkách publikací. Naproti tomu okolnosti smrti několika set příslušníků Hnutí za obnovu Desatera božích přikázání jsou velmi málo zdokumentované, a tedy i akademické zpracování tohoto případu je chudé.³ Rozdíly v hloubce zpracování jednotlivých případů kolektivního násilí jsou dobře patrné i z následujícího krátkého přehledu.

Novou kapitolu ve vztahu západních společností a nových náboženských hnutí otevřely hromadné vraždy a sebevraždy hnutí

2) Více o tomto sdružení je možno nalézt v jeho prezentaci na internetových stránkách <http://www.cesnur.org>.

3) BROMLEY, David G., MELTON, J. Gordon, *Violence and Religion in Perspective*, in: BROMLEY, David G., MELTON, J. Gordon (eds.), *Cults, Religion, and Violence*, Cambridge University Press 2002, str. 3.

Svatyně lidu roku 1978 (zde v kapitole 2.1). Tato událost kolektivního násilí způsobila ve Spojených státech hluboké společenské trauma, s nímž se doposud vyrovnává řada odborných, populárně odborných i komerčně zaměřených publikací a dalších děl. Odbornou literaturu o tomto hnutí shrnuli roku 1989 Thomas Robbins⁴ a roku 2000 Rebecca Moorová.⁵ V první vlně studií, která trvala asi deset let po události, vyniká raná Hallova práce *The Apocalypse of Jonestown* (psána již roku 1979),⁶ sborník, editovaný Kenem Levim,⁷ a dvě monografie, které se snažily ukázat lidskou tvář hnutí: Judith Weightmanová se pokusila především porozumět „revoluční sebevraždě“ tohoto hnutí,⁸ Rebecca Moorová popsala hnutí s použitím pohledu svých příbuzných, kteří byli jeho příslušníky.⁹ K první vlně je možné přiřadit (ačkoli se nejedná o odbornou literaturu) i vyvážené svědectví bývalé příslušnice Svatyně lidu Jeannie Millsové.¹⁰ Základní díla vznikla v tzv. druhé vlně se zhruba desetiletým odstupem po události. Jsou to monografie Davida Chidestera¹¹ a Johna R. Halla.¹² K této vlně pat-

4) ROBBINS, Thomas, The Second Wave of Jonestown Literature: A Review Essay, in: MOORE, Rebecca, McGEHEE III, Fielding (eds.), *New Religious Movements, Mass Suicide, and Peoples Temple: Scholarly Perspectives on Tragedy*, Edwin Mellen Press 1989, str. 113–134. Rozdělení na první a druhou vlnu přinesl již ROBBINS, Thomas, Reconsidering Jonestown, *Religious Studies Review* 15 (1), leden 1989, str. 32.

5) MOORE, Rebecca, Is the Canon on Jonestown Closed? *Nova Religio* 4 (1), 2000, str. 7–27.

6) HALL, John R., The Apocalypse of Jonestown, in: ROBBINS, Thomas, ANTHONY, Dick (eds.), *In Gods We Trust. New Patterns of Religious Pluralism in America*, Transaction Publishers 1981.

7) LEVI, Ken, *Violence and Religious Commitment. Implications of Jim Jones 's Peoples Temple Movement*, The Pennsylvania State University Press 1982.

8) WEIGHTMAN, Judith Mary, *Making Sense of the Jonestown Suicides*, The Edwin Mellen Press 1983.

9) MOORE, Rebecca, *A Sympathetic History of Jonestown: The Moore Family Involvement in Peoples Temple*, Edwin Mellen Press 1985.

10) MILLS, Jeannie, *Six Years with God: Life Inside Reverend Jim Jones's Peoples Temple*, A&W Publ. 1979.

11) CHIDESTER, David, *Salvation and Suicide: The Interpretation of Jim Jones, The Peoples Temple, and Jonestown*, Indiana University Press, 1988.

12) HALL, John R., *Gone from the Promised Land. Jonestown in American Cultural History*, Transaction Publishers, 1987.

ří i sborník, který editovali Rebecca Moorová a Fielding McGehee III.¹³ Za třetí vlnu je pak možno označit komparativní studie, které vznikly po událostech ve Waco a které tyto události reflektovaly na pozadí zkušeností s hnutím Svatyně lidu.¹⁴ Jsou zmíněny níže.

Další významné práce pojednávají o hnutí Svatyně lidu z hlediska genderu a rasy. Roli žen ve Svatyni lidu s pronikavým vhladem popsala Mary McCormick Maagová.¹⁵ Na hnutí Svatyně lidu v kontextu černošské spirituality se soustředilo dílo, editované Rebeccou Moorovou, Anthony Pinnem a Mary Sawyerovou.¹⁶ Nejnověji k diskusi o fenoménu Jonestown významně přispěla kolekce dokumentů příslušníků Svatyně lidu, kterou editoval Denice Stephenson.¹⁷ Tento archivář se také podílel na pozoruhodném dokumentárním filmu *Jonestown: The Life and Death of Peoples Temple* (2006), který byl k vidění i u nás v rámci festivalu Jeden svět v roce 2007. Významnými příspěvky k diskusi o Svatyni lidu je i kapitola Moorové v kolektivním díle, editovaném Wessingerovou,¹⁸ a kapitola v monografii Wessingerové.¹⁹ Množství primárních dokumentů i sekundárních studií je možné nalézt v internetové prezentaci Institutu Jonestown *Alternative Considerations of Jonestown & Peoples Temple*.²⁰ Tento projekt řídí

13) MOORE, Rebecca, McGEHEE III, Fielding (eds.), *New Religious Movements, Mass Suicide, and Peoples Temple: Scholarly Perspectives on Tragedy*, Edwin Mellen Press 1989.

14) O „třetí vlně“ hovoří v esaji MOORE, Rebecca, *Peoples Temple Revisited*, *Nova Religio* 10 (1), 2006, str. 111–118.

15) MAAGA, Mary McCormick, *Hearing the Voices of Jonestown. Putting a Human Face on an American Tragedy*, Syracuse University Press 1998.

16) MOORE, Rebecca, PINN, Anthony B., SAWYER, Mary R. (eds.), *Peoples Temple and Black Religion in America*, Indiana University Press 2004.

17) STEPHENSON, Denice (ed.), *Dear People. Remembering Jonestown*, California Historical Society a Heyday Books 2005.

18) MOORE, Rebecca, „American as Cherry Pie“, in: WESSINGER, Catherine (ed.), *Millennialism, Persecution, and Violence. Historical Cases*, Syracuse University Press 2000, str. 121–137.

19) WESSINGER, Catherine, *How the Millenium Comes Violently. From Jonestown to Heaven's Gate*, Seven Bridges Press, New York, London 2000, str. 30–55.

20) Prezentace, vytvořená v březnu 2007, je dostupná na adrese <http://jonestown.sdsu.edu>.

religionistka Rebecca Moorová, jejíž dvě sestry a synovec v Jonestownu zahynuli.²¹

Podstatně méně akademické pozornosti si vysloužily okolnosti, které v různé intenzitě vedly na přelomu 70. a 80. let 20. století k hrozbě kolektivního násilí v náboženském hnutí Bhagvána Radžníše (zde v kapitole 2.8). Ještě předtím, než se dějiny hnutí uzavřely po jeho oregonské kapitole, sledovali Radžníše skotští sociologové Roy Wallis a Steve Bruce.²² Brzy po nejdramatičtějším událostech v tomto hnutí vyšla populární publikace Jamese S. Gordona,²³ plná informací, využitelných i v odborném studiu. Za základní akademické dílo o tomto hnutí je možno považovat poněkud pozdější monografii Lewise F. Cartera,²⁴ na niž navázaly podnětnými studii zvláště Susan Palmerová a Marion S. Goldmanová. Kromě kapitoly ve své známé monografii o ženách v nových náboženských hnutích²⁵ přispěla Palmerová k diskusi o Radžníšově terapeutickém náboženství studii v časopise *Sociological Analysis*.²⁶ Marion S. Goldmanová, profesorka sociologie a religionistiky na univerzitě v Oregonu, zásadním způsobem přispěla k ospovědi na otázku, proč se Radžníšovu hnutí podařilo vyhnout kolektivnímu násilí.²⁷ Spolu s Goldmanovou²⁸ sleduje další

21) MOORE, R., „American as Cherry Pie“, in: WESSINGER, C. (ed.), *Millennialism...* str. 123.

22) V kapitole „Religion As Fun? The Rajneesh Movement“ knihy WALLIS, Roy, BRUCE, Steve, *Sociological Theory, Religion and Collective Action*, The Queen's University of Belfast 1986, str. 191–224.

23) GORDON, James S., *The Golden Guru*, Stephen Greene Press, Lexington 1987.

24) CARTER, Lewis F., *Charisma and Control in Rajneeshpuram. The Role of Shared Values in a Creation of a Community*, Cambridge University Press 1990.

25) PALMER, Susan Jean, *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers. Women's Roles in New Religions*, Syracuse University Press 1994.

26) PALMER, Susan, Charisma and Abdication: A Study of the Leadership of Bhagwan Sree Rajneesh, *Sociological Analysis* 49 (2), 1988, str. 119–135; PALMER, Susan J., BIRD, Frederick, Therapy, Charisma and Social Control in the Rajneesh Movement, *Sociological Analysis* 53, 1992, str. 71–85.

27) GOLDMAN, Marion S., Avoiding Mass Violence at Rajneeshpuram, in: WELLMAN, James K., *Belief and Bloodshed. Religion and Violence across Time and Tradition*, Rowman & Littlefield Publishers 2007, str. 165–177.

28) GOLDMAN, Marion S., When Leaders Dissolve: Considering Controversy and Stagnation in the Osho Rajneesh Movement, in: LEWIS, James R., PETERSEN, Jesper

vývoj hnutí po smrti zakladatele také Švédka Liselotte Friskové.²⁹ Pro poznání tohoto hnutí měla pro české badatele zásadní význam návštěva hlavní postavy v dramatech Radžníšova hnutí, Sheely Birnstielové, v Praze 12. dubna 2002.³⁰ Základní informace v češtině o Radžníšově hnutí obsahuje studie Stanislavy Vavrouškové.³¹

Nejlépe zdokumentovaným případem násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími je násilná smrt davidíánů u texaského města Waco roku 1993 (zde v kapitole 2.2). Bezprostředně po událostech vyšla dodnes citovaná studie Michaela Barkuna,³² ale základem akademického studia jsou pochopitelně poněkud pozdější, ačkoli přesto velmi rychle zpracovaná čtyři standardní díla na toto téma: sborníky, které uspořádali James R. Lewis³³ a Stuart A. Wright,³⁴ mimořádně zdařilá monografie Jamese D. Tabora a Eugena V. Gallaghera *Why Waco?*³⁵ a kniha novináře Dicka J. Reavise,³⁶ která je i v odborných kruzích oceňována jako velmi dobře podložená a kterou můžeme k těmto akademickým pracím připojit. Tyto čtyři knihy (a dvě další, které ale nepovažujeme za stejně významné) podrobně recenzuje Catherine Wessingerová.³⁷ Tato autorka zpracovala téma Aagaard (eds.), *Controversial New Religions*, Oxford University Press 2004, str. 119–137.

29) FRISK, Liselotte, The Satsang Network: A Growing Post-Osho Phenomenon, *Nova Religio* 6 (1), 2002, str. 64–85.

30) Návštěva se uskutečnila na pozvání Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů.

31) VAVROUŠKOVÁ, Stanislava, Tradice a moderní společnost, in: *Náboženství a společnost v jižní a jihovýchodní Asii. Tradice a současnost*, Orientální ústav Akademie věd ČR 2005, str. 11–105.

32) BARKUN, Michael, Reflections after Waco: Millennialists and the State, *The Christian Century* 110 (18), 1993, str. 596–600.

33) LEWIS, James R. (ed.), *From the Ashes: Making Sense of Waco*, Rowman & Littlefield Publishers 1994.

34) WRIGHT, Stuart A. (ed.), *Armageddon in Waco. Critical Perspectives on the Branch Davidian Conflict*, The University of Chicago Press 1995.

35) TABOR, James D., GALLAGHER, Eugene V., *Why Waco? Cults and the Battle for Religious Freedom in America*, University of California Press 1995.

36) REAVIS, Dick J., *The Ashes of Waco. The Investigation*, Simon & Schuster 1995.

37) WESSINGER, Catherine, Review Essay: Understanding the Branch Davidian Tragedy, *Nova Religio* 1 (1), 1997, str. 122–138.

davidiánů velmi důkladně v nejdlejší kapitole své monografie.³⁸ Ve sborníku, který editovala, nechala na toto téma promluvit Eugena V. Gallagera.³⁹ Téma davidiánů zpracoval John R. Hall ve své monografii⁴⁰ a upravenou verzi této kapitoly později otiskl ve sborníku Bromleye a Meltona.⁴¹ K tématu se vyjádřil i psycholog Dick Anthony spolu se sociologem Thomasem Robbinsem ve sborníku Robbinse a Palmerové.⁴² Jako užitečný zdroj informací a jako nástroj k pochopení davidiánů jsou oceňovány i vzpomínky Davida Thibodeaua, jednoho z devíti davidiánů, jimž se podařilo uprchnout před ohněm dřívě, než zničil jejich usedlost. Sepsal je spolu s profesionálním spisovatelem Leonem Whitesonem.⁴³

Případ davidiánů je v akademickém bádání stále živý. Ukázalo to i monotematické číslo časopisu *Nova Religio*, jež vyšlo roku 2001, i další studie. Věnují se přetrvávajícím společenským traumatům, jež tragédie davidiánů způsobila,⁴⁴ reflektují soudní procesy s davidiány, kteří násilné události přežili,⁴⁵ nebo reagují na zveřejnění vládních dokumentů, a tak upřesňují to, co je o tomto tragickém případě již známo.⁴⁶

38) WESSINGER, C., *How the Millenium...* str. 56–119.

39) GALLAGHER, Eugene, „Theology Is Life and Death“. David Koresh on Violence, Persecution, and the Millennium, in: WESSINGER, C. (ed.), *Millennialism...* str. 82–100.

40) HALL, John R. et al., *Apocalypse Observed. Religious Movements and Violence in North America, Europe and Japan*, Routledge 2000, str. 44–75.

41) HALL, John R., Mass Suicide and the Branch Davidians, in: BROMLEY, D. G., MELTON, J. G. (eds.), *Cults...* str. 149–169.

42) ANTHONY, Dick, ROBBINS, Thomas, Religious Totalism, Exemplary Dualism, and the Waco Tragedy, in: ROBBINS, Thomas, PALMER, Susan J. (eds.), *Millenium, Messiahs, and Mayhem*, Routledge 1997, str. 261–284.

43) THIBODEAU, David, WHITESON Leon, *A Place Called Waco: A Survivor's Story*, PublicAffairs 1999.

44) DOCHERTY, Jayne Seminare, Why Waco Has Not Gone Away: Critical Incidents and Cultural Trauma, *Nova Religio* 5 (1), 2001, str. 186–202.

45) RICHARDSON, James T., „Showtime“ in Texas: Social Production of the Branch Davidian Trials, *Nova Religio* 5 (1), 2001, str. 152–170; WRIGHT, Stuart A., Justice Denied: The Waco Civil Trial, *Nova Religio* 5 (1), 2001, str. 143–151.

46) ROSENFELD, Jean E., The Use of the Military at Waco: The Danforth Repost in Context, *Nova Religio* 5 (1), 2001, str. 171–185; WRIGHT, Stuart A., A Decade After Waco.

Řádem Slunečního chrámu (zde v kapitole 2.3) se ještě v době, kdy nebyl znám jinak než jako součást bohaté subkultury západního esoterismu, zabýval švýcarský historik a religionista Jean-François Mayer. Poprvé byl přítomen na veřejné akci tohoto hnutí již roku 1987. Jeho studie,⁴⁷ která vyšla rok po poslední vlně vražd a sebevražd v tomto novém náboženském hnutí, se (také díky překladu nejdůležitějších informací do angličtiny⁴⁸) stala základem dalšího akademického bádání. Svým vhladem do západní esoterické tradice k tomuto bádání přispěl i italský právník a religionista Massimo Introvigne, a to jak samostatně,⁴⁹ tak spolu s Mayerem.⁵⁰ Kapitoly o Řádu Slunečního chrámu do svých shrnujících prací zařadili i Hall⁵¹ a Wessingerová.⁵² Poslední publikaci, která obsahuje některé starší závažné práce (Mayera, Introvigneho, Palmerové a Halla se Schuylem) i nové studie (Wallisse, Cryssidese a dalších), editoval James R. Lewis.⁵³

Nejvýznamnějším autorem v oblasti akademického studia hromadného násilí, jehož se dopustili příslušníci japonského nového náboženského hnutí Óm šinrikjó (zde v kapitole 2.4), je britský religionista Ian Reader. Jeho první monografie na toto téma vyšla již

Reassessing Crisis Negotiations at Mount Carmel in Light of New Government Disclosures, *Nova Religio* 7 (2), 2003, str. 101–109.

47) MAYER, Jean-François, *Der Sonnentempel. Die Tragödie einer Sekte*, Paulusverlag Freiburg 1998.

48) MAYER, Jean-François, „Our Terrestrial Journey is Coming to an End“: The Last Voyage of the Solar Temple, *Nova Religio* 1 (2), 1999, str. 172–196.

49) INTROVIGNE, Massimo, The Magic of Death. The Suicides of the Solar Temple, in: WESSINGER, C. (ed.), *Millennialism...* str. 138–157.

50) INTROVIGNE, Massimo, MEYER, Jean-François, Occult Masters and the Temple of Doom: The Fiery End of the Solar Temple, in: BROMLEY, D. G., MELTON, J. G. (eds.), *Cults...* str. 170–188.

51) SCHUYLER, Philip D., HALL, John R., The Mystical Apocalypse of the Solar Temple, in: HALL, J. R. et al., *Apocalypse Observed...* str. 111–148. Jedná se o kapitolu, která byla již dříve otištěna ve sborníku ROBBINS, T., PALMER, S. J. (eds.), *Millenium...* str. 285–311.

52) WESSINGER, C., *How the Millenium...* str. 218–229.

53) LEWIS, James R.(ed.), *The Order of the Solar Temple: The Temple of Death*, Ashgate Publishing Group 2006.

rok po tragické události⁵⁴ a pět let po tragédii Reader připravil dílo, jež je považováno za standardní.⁵⁵ Stejný autor přispěl i do kolektivních publikací, které editovali Wessingerová,⁵⁶ Bromley s Meltonem⁵⁷ nebo Kaplan.⁵⁸ Z Readera a samozřejmě z poznatků a zkušeností, jež vycházejí z jeho profese, vycházel psycholog Robert Jay Lifton.⁵⁹ Jeho kniha je soustředěna na hnutí Óm šinrikjó, ale toto hnutí srovnává i s některými jinými skupinami, které se projeví násilně. Kapitoly o hnutí Óm šinrikjó nalezneme také ve třech základních komparativních dílech, zaměřených na otázku násilí: v monografii Wessingerové⁶⁰ a ve svazcích, které připravili Robbins s Palmerovou⁶¹ a Hall.⁶² Mimořádně kvalitní a v některých aspektech dokonce překonávající Readerovy práce je poměrně nová studie Martina Reppa.⁶³

O hnutí Óm šinrikjó vyšla kniha i v češtině – překlad knihy novináře D. W. Bracketta,⁶⁴ kterou sice Reader odsuzuje jako „zvláště problematickou“ a „jako ‘zdroj’ bezcennou“⁶⁵ ale která podle našeho

54) READER, Ian, *A Poisonous Cocktail? Aum Shinrikyo's Path to Violence*, Nordic Institute of Asian Studies Books 1996.

55) READER, Ian, *Religious Violence in Contemporary Japan. The Case of Aum Shinrikyo*, Curzon Press 2000.

56) READER, Ian, Imagined Persecution. Aum Shinrikyo, Millennialism, and the Legitimation of Violence, in: WESSINGER, C. (ed.), *Millennialism...* str. 158–182.

57) READER, Ian, Dramatic Confrontations: Aum Shinrikyô against the World, in: BROMLEY, D. G., MELTON, J. G. (eds.), *Cults...* str. 189–208.

58) READER, Ian, Spectres and Shadows: Aum Shinrikyô and the Road to Megiddo, in: KAPLAN, Jeffrey (ed.), *Millennial Violence. Past, Present, Future*, Frank Cass Publishers 2002, str. 147–186.

59) LIFTON, Robert Jay, *Destroying the World to Save It. Aum Shinrikyo, Apocalyptic Violence, and the New Global Terrorism*, Henry Holt and Company 1999.

60) WESSINGER, C., *How the Millennium...* str. 120–157.

61) MULLINS, Mark R., Aum Shinrikyo as an Apocalyptic Movement, in: ROBBINS, T., PALMER, S. J. (eds.), *Millenium...* str. 313–324.

62) TRINH, Sylvaine, HALL, John R., The Violent Path of Aum Shinrikyo, in: HALL, J. R. et al., *Apocalypse Observed...* str. 76–110.

63) REPP, Martin, Aum Shinrikyo and the Aum Incident: A Critical Introduction, in: LEWIS, James R., PETERSEN, Jesper Aagaard (eds.), *Controversial New Religions*, Oxford University Press 2004, str. 153–194.

64) BRACKETT, D. W., *Svatý teror. Armageddon v Tokiu*, Mladá fronta 1998.

65) READER, I., Spectres and Shadows... in: KAPLAN, J. (ed.), *Millennial Violence...* str. 183, pozn. 11.

názoru neobsahuje závažné chyby a nabízí úvahy, přesahující běžný novinářský styl. Kapitola o násilném činu hnutí Óm šinrikjó z hlediska mezinárodního terorismu je obsažena i ve známé knize amerického sociologa Marka Juergensmeyera, která vyšla také česky.⁶⁶

První akademickou prací o hnutí, které bylo ve své poslední fázi známo jako Nebeská brána (zde v kapitole 2.5), uveřejnil americký sociolog Robert Balch se studentem Davidem Taylorem⁶⁷ dlouho před tím, než jeho příslušníci spáchali kolektivní sebevraždu. Tomuto tématu se oba sociologové věnovali i v pozdějších letech a zvláště Robert Balch se v něm stal hlavní akademickou autoritou. Vedle jiných publikací přispěli oba i do Bromleyova a Meltonova sborníku o násilí a nových náboženských hnutích.⁶⁸ Vedle Balcha popisoval kořeny učení Nebeské brány v hnutí Nového věku (a také v křesťanství a theosofii) i James R. Lewis.⁶⁹ K pochopení eschatologie hnutí přispěl britský religionista Christopher Partridge.⁷⁰ Pronikavé studie přinesli Benjamin E. Zeller⁷¹ a Winston Davis⁷² – zabývají se konceptem spasení (Zeller) a mechanismy vynucování poslušnosti (Davis) v tomto novém náboženském hnutí. V souhrnných dílech se Nebeské bráně věnoval Hall,⁷³ v menší míře pak Wessingerová.⁷⁴ Pro srovnání s levicovou a feministickou extremistickou Demokratickou stranou

66) JUERGENSMEYER, Mark, *Teror v mysli Boží*, CDK 2007, str. 136–152.

67) BALCH, Robert W., TAYLOR, David, Seekers and Saucers. The Role of the Cultic Milieu in Joining a UFO Cult, in: RICHARDSON, James T. (ed.), *Conversion Careers. In and Out of the New Religions*, Sage Publications 1978, str. 43–64.

68) BALCH, Robert W., TAYLOR, David, Making Sense of the Heaven's Gate Suicide, in: BROMLEY, D. G., MELTON, J. G. (eds.), *Cults...* str. 209–228.

69) LEWIS, James R., Legitimizing Suicide. Heaven's Gate and New Age ideology, in: PARTRIDGE, Christopher (ed.), *UFO Religions*, Routledge 2003, str. 103–128.

70) PARTRIDGE, Christopher, The Eschatology in Heaven's Gate, in: LEWIS, James R., PETERSEN, Jesper Aagaard (eds.), *Controversial New Religions*, Oxford University Press 2004, str. 49–66.

71) ZELLER, Scaling Heaven's Gate. Individualism and Salvation in a New Religious Movement, *Nova Religio* 10 (2), 2006, str. 75–102.

72) DAVIS, Winston, Heaven's Gate: A Study of Religious Obedience, *Nova Religio* 3 (2), 2000, str. 241–267.

73) HALL, J. R. et al., *Apocalypse Observed...* str. 149–182.

74) WESSINGER, C., *How the Millennium...* str. 229–252.

pracujících, někdy označovanou jako „politická sekta“, si toto hnutí vybrala socioložka Janja A. Lalichová,⁷⁵ dlouholetá členka strany. Díky snadné dostupnosti materiálů Nebeské brány na Internetu se hnutí stalo vděčným objektem zájmu i dalších badatelů.

První rozsáhlejší akademickou práci o hnutí Fa-lun-kung (zde v kapitole 2.6) připravili dva singapurští sociologové, John Wong a William T. Liu roku 1999.⁷⁶ Následujícího roku zaznělo několik referátů na výročním setkání Americké akademie pro studium náboženství (American Academy of Religion) o tehdy velmi aktuálním pronásledování tohoto hnutí. Některé pak byly publikovány v časopise *Nova Religio*, který se tomuto tématu ve větší míře věnoval. Již roku 2001 zařadil v tomto časopise hnutí Fa-lun-kung do kontextu pronásledovaných čínských nových náboženských hnutí Scott Lowe.⁷⁷ Časopis roku 2003 připravil monotematické číslo s řadou závažných akademických článků.⁷⁸ Základní akademickou prací, přesahující rozsahem všechny uvedené články, se roku 2004 stala monografie Marii Hsia Changové.⁷⁹ Také schopnost kanadského historika Číny Davida

75) LALICH, Janja A., *The Bounded Choice. True Believers and Charismatic Cults*, University of California Press 2004, str. 23–109.

76) WONG, John, LIU, William T., *The Mystery of China's Falun Gong: Its Rise and Its Sociological Implications*, World Scientific Publishing and Singapore University Press 1999.

77) LOWE, Scott, China and New Religious Movements, *Nova Religio* 4 (2), 2001, str. 213–224.

78) BELL, Mark R., BOAS, Taylor C., Falun Gong and the Internet: Evangelism, Community, and Struggle for Survival, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 277–293; BURGDORFF, Craig A., How Falun Gong Practice Undermines Li Hongzhi's Totalistic Rhetoric, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 332–347; EDELMAN, Bryan, RICHARDSON, James T., Falun Gong and the Law: Development of Legal Social Control in China, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 312–331; FISHER, Gareth, Resistance and Salvation in Falun Gong: The Promise and Peril of Forbearance, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 294–311; IRONS, Edward, Falun Gong and the Sectarian Paradigm, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 244–262; LOWE, Scott, Chinese and International Contexts for the Rise of Falun Gong, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 263–276; OWNBY, David, A History for Falun Gong: Popular Religion and the Chinese State Since the Ming Dynasty, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 223–243, a PALMER, Susan, From Healing to Protest: Conversion Patterns Among the Practitioners of Falun Gong, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 348–364.

79) CHANG, Maria Hsia, *Falun Gong: The End of Days*, Yale University Press, 2004.

Ownbyho umístit hnutí Fa-lun-kung do široké souvislosti čínského duchovního života⁸⁰ je v akademické obci velmi ceněna.

Velmi málo je zdokumentován případ kolektivní smrti příslušníků Hnutí za obnovu Desatera božích přikázání v Ugandě roku 2000 (zde v kapitole 2.7). Ačkoli byla napsána řada dalších článků, stále zůstává základním zdrojem poměrně krátká a předběžná práce Jean-Françoise Mayera z roku 2001.⁸¹ Ani podrobnější studie Johna Wallisse⁸² z roku 2005 nepřináší žádné nové zásadní poznatky ani závěry. Vhled do praktického života této náboženské skupiny a kontext jejího působení poskytuje práce ugandského učitele angličtiny, Bernarda Atuhaireho.⁸³ Atuhaire působí ve Španělsku a jistě neměl ambici vytvořit akademicky závažné dílo na poli religionistiky, ale jeho kniha umožňuje svěží dotyk s prostředím, které je západním akademikům přece jen těžko pochopitelné. Navzdory všem těmto pracím ale násilný případ Hnutí za obnovu Desatera božích přikázání již pravděpodobně zůstane do značné míry neobjasněn a otevřen různým málo podloženým teoriím.

• • •

Zatím jsme se věnovali stručnému přehledu stavu bádání o těch společenstvích, která jsou nejdůležitější z hlediska studia vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí. Nyní obracíme pozornost k akademickým pracím, které tato hnutí komparují, analyzují příčiny a vývoj násilných událostí, přinášejí teoretické modely, případně dokonce navrhují řešení, která by výskyt násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími mohla omezit.

80) OWNBY, David, A History for Falun Gong: Popular Religion and the Chinese State Since the Ming Dynasty, *Nova Religio* 6 (2), 2003, str. 223–243; OWNBY, David, The Falun Gong: A New Religious Movement in Post-Mao China, in: LEWIS, James R., PETERSEN, Jesper Aagaard (eds.), *Controversial New Religions*, Oxford University Press 2004, str. 195–214.

81) MAYER, Jean-François, Movement for the Restoration of the Ten Commandments of God, *Nova Religio* 5 (1), 2001, str. 204–210.

82) WALLISS, John, Making Sense of the Movement for the Restoration of the Ten Commandments of God, *Nova Religio* 9 (1), 2005, str. 49–66.

83) ATUHAIRE, Bernard, *The Uganda Cult Tragedy – A Private Investigation*, Janus Publishing Company 2003.

K tématu vztahu násilí a nových náboženských hnutí vedla akademiky cesta přes milenialismus. Téma milenialismu (i jeho násilných důsledků) má dlouhou tradici v historii, sociologii a religionistice; novodobým předělem této tradice se stalo dílo britského historika Normana Cohna, které se zabývá středověkým milenialismem, zvláště jeho kniha *The Pursuit of the Millennium* z roku 1957.⁸⁴ Téma milenialismu, často i v souvislosti s násilím, se pak v 70. a 80. letech objevilo v důležitých monografiích Michaela Barkuna⁸⁵ a Bryana Wilsona⁸⁶ a v kolektivním díle, editovaném Royem Wallisem.⁸⁷

V 90. letech 20. století vzrůstal počet odborných publikací, které v důsledku znepokojivých událostí soustředily svůj zájem na násilí v současných nových náboženských hnutích. Raným pokusem o zachycení případů tohoto násilí (a to nejen kolektivního) a o jeho vysvětlení je kapitola v jedné z encyklopedií J. Gordona Meltona, která vyšla již roku 1992.⁸⁸ Několik akademiků, kteří se později významně zabývali tímto tématem, se setkalo ve dvou sbornících. První z roku 1996 editoval Michael Barkun,⁸⁹ druhý – s příznačným podtitulem *Současná apokalyptická hnutí* – editovali o rok později Robbins a Palmerová.⁹⁰ Ohromně plodným se pak pro toto téma ukázal – což je také příznačné – rok 2000. Tehdy vyšla tři zásadní díla: další sborník, tentokrát editovaný Wessingerovou,⁹¹ její monografie,⁹² v níž navrhu-

84) COHN, Norman, *The Pursuit of the Millennium*, Secker and Warburg 1957. V revidované a rozšířené verzi Oxford University Press 1970.

85) BARKUN, Michael, *Disaster and the Millennium*, Yale University Press 1974.

86) WILSON, Bryan, *Magic and Millennium: A Sociological Study of Religious Movements of Protest among Tribal and Third-World Peoples*, Harper&Row, 1973.

87) WALLIS, Roy (ed.), *Millennialism and Charisma*, The Queen's University Press 1982.

88) Kapitola „Násilí a sekty“ v knize MELTON, J. Gordon, *Encyclopedic Handbook of Cults in America*, Garland Publishing 1992, str. 361–393.

89) BARKUN, Michael (ed.), *Millennialism and Violence*, Frank Cass 1996.

90) ROBBINS, Thomas, PALMER, Susan J. (eds.), *Millenium, Mesiahs, and Mayhem*, Routledge 1997.

91) WESSINGER, Catherine (ed.), *Millennialism, Persecution, and Violence. Historical Cases*, Syracuse University Press 2000.

92) WESSINGER, Catherine, *How the Millenium Comes Violently. From Jonestown to Heaven's Gate*, Seven Bridges Press, New York, London 2000.

je pozoruhodnou typologií mileniálních hnutí (hovoří se o ní v kapitole 3.3), a studie pěti násilných nových náboženských hnutí Johna R. Halla (jenž se předtím hluboce věnoval Svatyni lidu) a jeho spolupracovníků.⁹³ V novém tisíciletí se k těmto klasickým pracím připojil sborník J. Gordona Meltona a Davida G. Bromleyho⁹⁴ a monografie Johna Wallisse.⁹⁵ Jmenovaných sedm knih (sborníky Barkuna, Robinse s Palmerovou, Wessingerové a Meltona s Bromleym a monografie Wessingerové, Halla a jeho spolupracovníků a Wallisse) tvoří základ komparativního studia vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí.

Důležitost tématu násilí ukazují i kapitoly v některých shrnujících knihách či učebnicích o nových náboženských hnutích. Již roku 1998 věnoval celou kapitolu tématu násilí ve své sociologii nových náboženských hnutí Lorne Dawson.⁹⁶ Její kvalita vynikne ve srovnání s mnohem pozdější shrnující publikací Johna A. Saliby, která je v pojednání o tématu násilí překvapivě chudá (ačkoli jiná témata zpracovává výborně).⁹⁷ Kapitolu o násilí přináší také kolektivní Oxfordská příručka nových náboženských hnutí. Velmi dobře ji zpracoval David G. Bromley.⁹⁸ Nejen shrnutí, ale i řadu pozoruhodných podnětů i dokumentů, které s tématem kolektivního násilí souvi-

93) HALL, John R. (v některých částech spolu s: SCHUYLER, Philip D., TRINH, Sylvaine), *Apocalypse Observed. Religious Movements and Violence in North America, Europe and Japan*, Routledge 2000.

94) BROMLEY, David G., MELTON, J. Gordon (eds.), *Cults, Religion, and Violence*, Cambridge University Press 2002.

95) WALLISS, John, *Apocalyptic Trajectories: Millenarianism and Violence in the Contemporary World*, Peter Lang 2004.

96) Kapitola „Proč se některá nová náboženská hnutí stávají násilnými?“ v knize DAWSON, Lorne, *Comprehending Cults. The Sociology of New Religious Movements*, Oxford University Press 1998, str. 128–157.

97) SALIBA, John A., *Understanding New Religious Movements*, Altamira Press 2003, str. 144–145.

98) BROMLEY, David G., *Violence and New Religious Movements*, in: LEWIS, James R., *The Oxford Handbook of New Religious Movements*, Oxford University Press 2004, str. 144–162.

sejí, obsahuje shrnující kniha Jamese R. Lewise.⁹⁹ Tých autor spolu s dánským religionistou Jesperem Aagaardem Petersenem editovali významnou publikaci *Kontroverzní nová náboženství*.¹⁰⁰ Tato kniha věnuje kromě jiného také dostatek místa aktualizovaným studiím pěti výše zmíněných hnutí: hnutí Bhagvána Radžníše, Óm šinrikjó, Fa-lun-kung, Nebeské brány a Řádu Slunečního chrámu. O autorech těchto studií je zmínka v předchozích odstavcích.

Otázku vztahu kolektivního násilí a nových náboženských hnutí neřeší ale jen religionistika a sociologie náboženství, ale i další obory, především politologie. Historická a politologická hlediska do debaty sociologů a religionistů vnášejí zvláště Michael Barkun a Jeffrey Kaplan. Za základní práce na tomto pomezí je možné považovat sborníky, které tito dva politologové editovali.¹⁰¹ Několika tématy (především hnutím Óm šinrikjó) se zabývá i známá kniha Marka Jürgensmeyera o terorismu.¹⁰² Kriminologii, religionistiku a americkou historii spojuje Philip Jenkins.¹⁰³ – Vlnu zájmu o vztah náboženství a násilí vzbudily teroristické útoky, ospravedlňované náboženstvím, a zvláště ty, které se udály 11. září 2001. Po tomto datu vznikla řada odborných knih, které tento vztah zkoumají. Některé připomínají i nová náboženská hnutí – je to např. publikace religionisty Charlese

99) LEWIS, James R., *Cults*, ABC-CLIO 2005. Především kapitola „Nová náboženství, násilí a sebevražda“, str. 58–73.

100) LEWIS, James R., PETERSEN, Jesper Aagaard (eds.), *Controversial New Religions*, Oxford University Press 2004.

101) BARKUN, Michael, *Disaster and the Millennium*, Yale University 1974; BARKUN, Michael (ed.), *Millennialism and Violence*, Frank Cass & Co. 1996; KAPLAN, Jeffrey (ed.), *Millennial Violence. Past, Present, Future*, Frank Cass Publishers 2002.

102) JUERGENSMEYER, Mark, *Teror v mysli Boží*, CDK 2007, originální vydání University of California Press 2000.

103) JENKINS, Philip, *Mystics and Messiahs. Cults and New Religions in American History*, Oxford University Press 2000.

Kimballa,¹⁰⁴ sociologa Charlese Selenguta¹⁰⁵ nebo sborník, editovaný Jamesem K. Wellmanem ml.¹⁰⁶

Také někteří z historiků, kteří se zabývají dějinami mileniálního násilí, apokalyptických očekávání a fenoménu mesianismu, např. Richard Landes¹⁰⁷ nebo Eugene Weber,¹⁰⁸ přispívají k bádání o podobných tématech v současnosti. Pozoruhodné množství hesel, týkajících se nových náboženských hnutí obsahuje *Encyklopedie milenialismu*, editovaná Richardem Landesem.¹⁰⁹ Heslo „násilí“ v ní zpracoval z historické i současné perspektivy Jeffrey Kaplan. Antropologické přístupy jsou patrné v díle Daniela Wojcika.¹¹⁰ Řada dalších autorů má k násilí co říci např. proto, že zkoumali psychologii charismatického vůdce (jako Len Oakes¹¹¹), nebo proto, že představili dodnes inspirativní teorie chování v náboženských komunitách (jako Rosabeth Moss Kanterová¹¹²). Takových významných příspěvků ke studiu vztahu nových náboženských hnutí a násilí bychom ovšem mohli napočítat ještě desítky. Další autory, kteří by v této souvislosti měli být připomenuti, alespoň zmiňuje bibliografie na konci této práce.

104) KIMBALL, Charles, *When Religion Becomes Evil*, HarperCollins 2002.

105) SELENGUT, Charles, *Sacred Fury. Understanding Religious Violence*, Altamira Press 2003.

106) WELLMAN, James K., *Belief and Bloodshed. Religion and Violence across Time and Tradition*, Rowman & Littlefield Publishers 2007.

107) Landes se věnuje především středověkému milenialismu (kolem roku 1000), často i ve vztahu křesťanů k Židům, ale zabýval se i „mileniálním“ rokem 2000 např. v: LANDES, Richard, What Happens When Jesus Doesn't Come: Jewish and Christian Relations in Apocalyptic Time, in: KAPLAN, J. (ed.), *Millennial Violence...* str. 243–274.

108) WEBER, Eugene, *Apocalypses. Prophecies, Cults, and Millennial Beliefs through the Ages*, Harvard University Press a Random House 1999.

109) LANDES, Richard A. (ed.), *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*, Routledge 2000.

110) WOJCIK, Daniel, *The End of the World As We Know It. Faith, Fatalism, and Apocalypse in America*. New York University Press 1997.

111) OAKES, Len, *Prophetic Charisma. The Psychology of Revolutionary Religious Personalities*, Syracuse University Press 1997.

112) KANTER, Rosabeth Moss, *Commitment and Community. Communes and Utopias in Sociological Perspective*, Harvard University Press 1972.

Česky se s tématem vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí můžeme seznámit doposud jen na několika stranách v jedné z kapitol *Encyklopedie nových náboženství*.¹¹³ Téma nových náboženských hnutí ovšem obecně zpracovávají již dvě monografie – Dušana Lužného a Davida Václavíka.¹¹⁴

KAPITOLA 1.2

Cíl práce

Na akademické bádání, stručně představené na předchozích stranách, navazuje tato práce. Rozšiřuje je jednak ve směru popisu českého hnutí imanuelitů (zde v kapitole 2.10), jemuž se v zahraničí zatím dostalo jen minimálního badatelského zájmu,¹¹⁵ jednak příspěvkem k teorii vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí (ve 4. části) a doporučeními, která z této teorie vyplývají (v 5. části).

Hlavním záměrem této práce je přispět k porozumění novým náboženským hnutím a k porozumění jejich vztahu s většinovou společností. Domníváme se, že právě extrémní případy kolektivního násilí v posledních třiceti letech poskytují mimořádnou příležitost k tomuto komplexnímu porozumění. Dotýkají se totiž snad všech klíčových otázek studia nových náboženských hnutí: autority vůdce, konverze do hnutí, oddanosti a nasazení jednotlivce ve prospěch hnutí a jeho vůdce, apokalyptického očekávání, odpadnutí od hnutí a dalších problémových okruhů. Porozumět případům kolektivního násilí tak znamená do značné míry porozumět novým náboženským hnutím samým.

113) WOJCIK, Daniel, Apokalyptická učení a milenialismus, in: PARTRIDGE, Christopher (ed.), *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*, Knižní klub 2006, str. 388–395.

114) LUŽNÝ, Dušan, *Nová náboženská hnutí*, Masarykova univerzita, Brno 1997; VÁCLAVÍK, David, *Sociologie nových náboženských hnutí*, Masarykova univerzita, Brno 2007.

115) Jedinou prací ve světovém jazyku, která se tohoto tématu dotýká, je VOJTÍŠEK, Zdeněk, Millennial Expectations in the Grail Movement, *Nova Religio* 9 (3), 2006, str. 61–79.

V rámci tohoto širokého záměru má ale tato práce také jasněji vymezené cíle, a to badatelské i praktické. Mezi nimi jde na prvním místě o to přinést téma vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí do české religionistické diskuse. Toto téma v naší diskusi zatím zcela chybí a tato práce se ho s mírným zpožděním vůči světu pokouší nastolit. Předpokládáme, že téma kolektivního násilí tuto diskusi obohatí a přiblíží mezinárodní úrovni.

Na druhém místě pak stojí snaha vybavit tuto diskusi základními fakty, která se týkají případů kolektivního násilí. Navzdory závažnosti těchto případů totiž v češtině dosud neexistuje jejich popis, jenž by přesahoval encyklopedický formát. Prostředkem ke splnění tohoto cíle je 2. část této práce, v níž jsou jednotlivé případy násilí systematicky popsány. Deset kapitol této druhé části pochopitelně nemůže suplovat podrobné studie jednotlivých případů, které jsou k dispozici v angličtině, ale potřeba základních validních informací tak může být aspoň do určité míry naplněna.

Třetím dílčím cílem této práce je shrnout dosavadní diskusi ve světové religionistické a sociologické literatuře nad tématem vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí. Pro reflexi této diskuse a pro komentář k jednotlivým stanoviskům je vyhrazena 3. část: v ní jsou ukázány různé možnosti uchopení tohoto tématu a naznačen směr vývoje této diskuse od snahy nalézt jeden rozhodující faktor vzniku násilí až ke komplexním modelům, které kolektivní násilí vysvětlují jako důsledek vztahu nových náboženských hnutí a společnosti, která je obklopuje.

Posledním badatelským cílem této práce je přispět k této diskusi stanoviskem, které ji obohatí. Možnost obohacení jsme našli v teorii denominalizace. Aplikaci této teorie na problematiku kolektivního násilí věnujeme 4. část této práce.

K těmto badatelským cílům se přimykají dva cíle praktické: především bychom rádi prostřednictvím této práce přispěli k redukci negativních stereotypů ohledně nových náboženských hnutí jako potenciálně nebezpečných, „násilných sektách“. Cítíme, že vymanění

z těchto stereotypů je ale možné jen tehdy, pokud nabídneme fakticky dobře podložený a věrohodný koncept, jenž umožňuje skutečné porozumění procesům, které v historii ke kolektivnímu násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími skutečně vedly. Tímto způsobem by mohla být nová náboženská hnutí alespoň částečně chráněna před vytvářením morální paniky, v níž by jim byly připisovány činy, které nespáchala.

Dalším praktickým cílem je vytvoření jednoduchého souboru doporučení, jenž by aplikoval pochopení vztahu nových náboženských hnutí a kolektivního násilí do společenské praxe (především do sociální a bezpečnostní oblasti). Ambicí této práce je tak pomoci sociálním úřadům, bezpečnostním složkám, soudům a snad i dalším úřadům i jednotlivcům v orientaci v případech, které se týkají nových náboženských hnutí a v nichž vyvstává hrozba kolektivního násilí. Pro tento soubor doporučení je vyhrazena 5. část této práce.

KAPITOLA 1.3

Předmět zkoumání a vysvětlení hlavních pojmů

V této kapitole nejdříve vysvětlíme základní pojmy této práce („nové náboženské hnutí“ a „kolektivní násilí“) tak, jak těmto pojmům rozumíme a jak je používáme na následujících stranách. Nová náboženská hnutí charakterizujeme typickými znaky, jež jsou v textu vyznačeny tučným řezem písma, použitým u klíčových slov označujících jednotlivé znaky. Stručně také objasňujeme vznik napětí mezi novými náboženskými hnutími a většinovou společností, neboť toto napětí je úzce spojeno s akty násilí, jichž se nová náboženská hnutí mohou případně účastnit. Ve druhé části kapitoly pak vymezujeme předmět této práce, tedy ta nová náboženská hnutí a ty násilné události, o nichž bude tato studie dále pojednávat.

„Nové náboženské hnutí“ je ideálním typem,¹¹⁶ který slouží k výkladu postavení určitých náboženských institucí ve společnosti,

116) Ideální typ je „myšlenkový obraz, který *není* historickou skutečností a už vůbec ne 'vlastní' skutečností, který tím spíše nemůže sloužit jako schéma, do něhož by

k výkladu dynamiky uvnitř těchto institucí i k výkladu jejich interakce s okolím. Tento výkladový konstrukt pomáhá v porozumění toho, jak ve společnosti působí náboženské instituce, jež jsou v ní nové, přičemž výrazu „nové“ rozumíme především ve smyslu „protestní“, „společensky neakceptované“, „nezačleněné“ či „neetablované“. Jde tedy o porozumění důsledkům protestních postojů příslušníků těchto institucí vůči společnosti a o porozumění tomu, jak na tyto postoje společnost reaguje. (Jak již bylo několikrát řečeno, v této studii jde o porozumění vzniku situací, v nichž došlo ke kolektivnímu násilí.) Ideálnětypický pojem „nové náboženské hnutí“ vymezujeme v následujících odstavcích.¹¹⁷

měla být skutečnost zařazena jako *exemplář*, nýbrž který má význam čistě ideálního *mezního* pojmu, jímž je realita *poměrována* a s nímž je *srovnávána* kvůli objasnění jistých významných složek svého empirického obsahu.“ Účelem ideálnětypického pojmu je podle Maxe Webera „zdokonalovat přiřazující soud: [ideálnětypický pojem] *není* 'hypotézou', ale chce tvorbě hypotéz ukazovat směr. *Není* zobrazením skutečnosti, ale chce pro zobrazení poskytovat jednoznačné výrazové prostředky.“ – WEBER, Max, 'Objektivita' sociálněvědního poznání, in: *Metodologie, sociologie a politika*, OIKOYMENH, Praha 1998, str. 46 a 43. – Podrobněji o ideálním typu „nové náboženské hnutí“ v kontextu typologie náboženských institucí podle jejich vztahu ke společnosti: VOJTÍŠEK, Zdeněk, *Pastorační poradenství v oblasti sekt a sektářství*, Husitská teologická fakulta UK v nakladatelství L. Marek 2005, str. 38–60. V této knize je uvedena také bohatá bibliografie děl, z nichž následující odstavce vycházejí a která poskytují různá pochopení pojmu „nové náboženské hnutí“. – K vývoji typologie podle jejich vztahu ke společnosti: VÁCLAVÍK, David, *Sociologie nových náboženských hnutí*, Masarykova univerzita, Brno 2007.

117) Následující odstavce jsou po úpravách převzaty z kapitoly: VOJTÍŠEK, Zdeněk, *Nová náboženská hnutí*, in: FÁREK, Martin, HOLBA, Jiří, KROPÁČEK, Luboš, ŠTAMPACH Ivan, TLÁŠKOVÁ, Zuzana, VOJTÍŠEK, Zdeněk, *Základy religionistiky. Světová náboženství, nová náboženská hnutí a religionistika. Studijní texty pro pedagogy*, Univerzita Pardubice 2008, str. 279–305. – Z českých publikací poskytuje vhled do problematiky a pochopení základních pojmů též: LUŽNÝ, Dušan, *Nová náboženská hnutí*, Masarykova univerzita, Brno 1997, str. 13–39, a stručně též: PARTRIDGE, Christopher, Úvod, in: PARTRIDGE, Christopher (ed.), *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*, Knižní klub 2006, str. 14–24. – Základní shrnující příručkou k tématu nových náboženských hnutí v angličtině je LEWIS, James R. (ed.), *The Oxford Handbook of New Religious Movements*, Oxford University Press 2004.

Novým náboženským hnutím je instituce, která vznikla na základě náboženské ideje, jež je v určité společnosti považována za novou.¹¹⁸ Nových náboženských idejí samozřejmě vzniká bezpočet, ale pouze některé jsou zformulovány a rozšířeny tak, že dokážou oslovit alespoň část společnosti. Pokud odpovídají na (dosud třeba skryté) otázky a potřeby oslovených, působí jako první pojítka mezi nimi a vytvářejí základ pro nové náboženské hnutí. Nové náboženské hnutí tedy chápeme jako výraz inovace duchovního života ve všech dobách a ve všech společnostech, jako přirozený důsledek snahy nalézt relevantní odpovědi na základní otázky lidské existence,¹¹⁹ jako součást procesu, v němž jsou staré náboženské ideje jako nevyhovující a nedostatečné opouštěny a nové jsou jako platnější a více odpovídající podmínkám života přijímány.¹²⁰ Je třeba ještě připomenout, že idea, jež je nová v dané společnosti v daném čase, bývá zřídka skutečně nová. Může být převzata z jiné kultury a (nebo) z jiné doby, může být „pouze“ formulována novým jazykem či může být kombinací různých, nyní nově spojených náboženských prvků. Někdy je tato nová idea dokonce prezentována jako stará, původní atd.

Novou náboženskou ideu formuluje, rozšiřuje a vstřícně na ni odpovídá ten, jenž je se svým osobním a společenským náboženským životem nespokojen. Nová náboženská hnutí, která se na základě takových idejí tvoří, mají tedy nejen inovativní, ale i protestní cha-

118) Více např.: WILSON, Bryan, *The Social Dimensions of Sectarianism. Sects and New Religious Movements in Contemporary Society*, Claredon Press 1992, str. 205–206, první vydání Oxford University Press 1990.

119) Předpokládáme, že nová náboženská hnutí vznikala v lidské společnosti vždy; i současná světová náboženství byla kdysi novými náboženskými hnutími. – Výstižně to vyjádřil Zablocki: „All religions, except perhaps the very earliest and most primitive, begin as new religious movements. That is, they begin as movements based on spiritual innovation usually in a state of high oppositional tension with prevailing religious practices.“ – ZABLOCKI, Benjamin, *The Birth and Death of New Religious Movements*, referát na výroční konferenci Asociace pro sociologii náboženství roku 2000 je dostupný na <http://www.rci.rutgers.edu/~zablocki/birth%20and%20death%20of%20new%20religious%20movements.htm>, download 3. 5. 2008.

120) Velmi podrobně a inspirativně o dynamice nových náboženských hnutí: BAINBRIDGE, William Sims, *The Sociology of Religious Movements*, Routledge 1997.

rakter.¹²¹ Projevuje se v odlišnostech od společenské normy v oblasti idejí (ve věrouce), v náboženské praxi, v etice i v celém způsobu života. Tyto odlišnosti oslovují další protestně naladěné jednotlivce, a dávají tak novému náboženskému hnutí nejen smysl existence, ale tuto existenci zároveň umožňují. Z inovativního a protestního zaměření nových náboženských hnutí a z jejich postavení ve společnosti vyplývá několik jejich obecných charakteristik. Ty, jež jsou uvedeny níže, považujeme s ohledem na zaměření této práce za nejdůležitější.

Novost a protestnost činí z nového náboženského hnutí zranitelný a nestabilní prvek ve společnosti. K jeho přežití je proto potřebné, aby hnutí mělo v čele někoho, kdo je vybaven tzv. **charismatickou autoritou**.¹²² Tento typ autority vzniká a je posilován přisuzováním 121) Velmi jasně protestní charakter nového náboženského hnutí („sektu“ v jeho terminologii) vyjadřuje Bryan Wilson: „Finally, the sect is a protest group. And here it is the direction of protest that has changed with the weakening of the dichotomous relation of church and sect. At one time, and no doubt in the European Middle Ages, the sect was a protest first and foremost against the Church, its teachings, and its priests. In the weakened condition of the contemporary Church, and in the tolerant, pluralist societies of the modern industrial western world, the Church no longer constitutes a significant object of protest. If the sect is still a protest group – and I think there is strong reason to suggest that it is – then it is a group that is in protest not against other religious bodies, but against the secular society, and, in some measure, possibly also against the state. The sect asserts a standard of religious practice and performance which has implications for personal comportment, for interpersonal relationships and responsibilities, and for social involvement (although this will not always, nor perhaps even usually, be expressed in directly political terms). Its ‘charter’ stipulates an interpretation of the higher purposes that are to be discovered in life, and perhaps in the universe, and, in accordance with these, the sect directs men about how they should live. It is implicit in these affirmations that there must be divergences from, and perhaps outright conflicts with, the precepts of the secular society, and at times with the requirements of the state. The sect, then, remains a protest group, although what it protests about is much more the social, cultural, and political condition of the world than the specifically religious dispositions of other people or the power and the postures of the church.“ – WILSON, Bryan, *Religion in Sociological Perspective*, Oxford University Press 1982, str. 92–93.

122) Literatura o tomto tématu je velmi bohatá; začíná u Maxe Webera a postupuje až k současným badatelům, např. Lenu Oakesovi, Lorne L. Dawsonovi a mnoha dalším. – Více: WEBER, Max, *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*, Mladá fronta 1997, str. 132–162; OAKES, Len, *Prophetic Charisma. The Psychology of Revolutionary Religious Personalities*, Syracuse University Press 1997; DAWSON, Lorne L., *Crisis in Charismatic Legitimacy and Violent Behaviour in New Religious Movements*,

mimořádných a nadlidských vlastností a schopností, tedy tzv. charismatizací. Díky těmto vlastnostem a schopnostem je pak nositel charismatické autority obvykle považován za oprávněného vykonávat autoritu i v ostatních, s náboženstvím zdánlivě nesouvisejících oblastech života, např. v oblasti manželského a rodinného života. Mimořádnými vlastnostmi a schopnostmi se stoupenci člověka, vybaveného charismatickou autoritou, mohou cítit zavázání k bezvýhradné poslušnosti, k vysoké oddanosti, k nekritickému přejímání postojů a k napodobování. Přisuzování mimořádných kvalit vůdci pomáhá stoupencům získat pocit také jejich vlastní výjimečnosti a jedinečnosti poslání, k němuž se zavázali. (Podrobněji o charismatické autoritě pojednáváme v kapitole 3.2.)

Přejímání názorů a postojů vytváří prostředí černobílého, **jednoduchého vidění světa**, dosud nekomplikované nutností odpovídat na složitější otázky života a světa. Jednoduchá a černobílá ostatně bývá sama nová idea, s níž hnutí přichází, neboť musí být formulována co nejjasněji a nejúderněji, aby získala protestně naladěné přívržence, a hnutí tak mohlo obstát. Pochybnosti, otázky a sebereflexe bývají proto v této první fázi náboženských hnutí často pokládány za nepatřičné, někdy dokonce za ohrožující či zrádné, protože jasnost a údernost ideje ohrožují. Přednost je dávana jednoznačným závěrům, opřeným o nezpochybnitelná fundamentální přesvědčení.¹²³ S podobnou vehemencí bývají předem odmítány náznaky kritiky zvnějšku; často jsou dokonce vykládány jako projev nepochopení, ba nepřátelství.

Zvýšení vlastního statutu spolu s nalezením uspokojující náboženské ideje, možností vyjádření svého protestního postoje vůči společnosti a dalšími, již výše naznačenými výhodami, posiluje touhu stou-

in: BROMLEY, David G., MELTON, J. Gordon (eds.), *Cults, Religion, and Violence*, Cambridge University Press 2002, str. 80–101. Základní přehled a bibliografii poskytuje v encyklopedickém heslu POST, Jerrold M., heslo Charisma, in: LANDES, Richard A. (ed.), *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*, Routledge 2000, str. 65–69.

123) O fundamentalismu a fanatismu v souvislosti s novou religiozitou např.: ŠTAMPACH, Ivan O., *Přehled religionistiky*, Portál 2008, str. 184–185.

pence **patřit do společenství** následovníků. Toto společenství mívá díky své novosti, radikálním postojům či díky oslabení svých vnějších vazeb atmosféru vřelého, blízkého bratrství a sesterství,¹²⁴ jež není doposud zatíženo hierarchickým uspořádáním a formalizací vztahů. Taková vpravdě rodinná atmosféra dokáže plně nahradit, a často dokonce zdaleka přesáhnout vřelost a bezprostřednost vztahů jednotlivých stoupců v jejich původních rodinách či manželstvích. Společenství tak může poskytnout účinnou sociální podporu uprostřed světa, jemuž se stoupcem patrně již dříve začali poněkud odcizovat.

Touha patřit ke společenství, být jím chválen a uznáván, a nalézt v něm tak pevné zázemí uprostřed odcizeného světa se ukazuje ve vysoké míře konformity. Pro jednotlivé stoupence nových náboženských hnutí je typická vysoká **přízpůsobivost** tomu, co od nich jejich společenství (nebo výslovně jeho vůdce) očekává. Toto přízpůsobení se může týkat oděvu, běžných návyků, způsobu argumentace či výběru jazykových prostředků, ale i ideologického rámce, hodnotové stupnice či mravních norem. Nová hnutí tak působí velmi homogenním dojmem jako kolektivy lidí, kteří se na veřejnosti prezentují velmi podobně, mají podobná, či dokonce stejná přesvědčení, životní hodnoty i normy. Toto přízpůsobení bývá spontánní, radostné a dobrovolné.¹²⁵

124) „The Church represents itself as a hierarchy, the sect as a community and a fraternity. – WILSON, B., *Religion in Secular Society: A Sociological Comment*, C. A. Watts & Com. Ltd., London 1966, str. 181. Na jiném místě: „Obviously, in such communities, the opportunities for mutual help, for the exercise of disinterested love, for the distribution of relative status (which, after all, is basically social esteem), and the opportunities for a measure of authority and responsibility in the spirit of disinterested goodwill, all function to give people a sense of worthwhile commitment and personal belonging. (...) It is in the new movements that there is a mobilization of active concern, and the maintenance of energetic commitment, from which the re-creation of community can arise.“ – WILSON, B., *Religion in Sociological Perspective...* str. 134–135.

125) Více o konformitě v nových náboženských hnutích např. v publikaci WILSON, B., *The Social Dimensions of Sectarianism...* str. 179–180.

Soudržnost nového náboženského hnutí a jeho společný **entusiasmus** se vzájemně posilují. Nadšení nových konvertitů¹²⁶ bývá způsobeno často překvapivým „objevem“ duchovního rozměru vlastní osobnosti, novostí náboženské ideje, její vnímanou schopností řešit mnohé (pokud ne všechny) problémy osobní i všeobecně lidské nebo třeba obklopením blízkými osobními vztahy ve skupině. Podstatným zdrojem nadšení je ovšem také pociťovaný odpor vnější společnosti vůči nové, protestní skupině, neboť tento odpor vyžaduje oběti dosavadních vztahů, společenského statutu apod. Entusiastická práce pro nové náboženské hnutí a její výsledky pak jednotlivému jeho stoupenci přinášejí vědomí toho, že tyto oběti nebyly marné, a tak mu potvrzují správnost jeho rozhodnutí.

Soudržnost nového náboženského hnutí je posilována také ostrými **hranicemi**, které hnutí obvykle vytyčuje vzhledem k těm, kdo zůstávají vně. Ostré vymezení se ovšem často týká i těch, kteří se z různých důvodů rozhodli hnutí opustit. O hranicích je možné mluvit i ve smyslu času: ostře odsuzováno bývá u stoupenců hnutí vše, co předcházelo jejich připojení; někdy ke „strhávání mostů“ patří přerušování dosud blízkých vztahů, změna jména apod. V charakteristikách nových náboženských hnutí by bylo samozřejmě možné pokračovat.

Pro účel, který nyní sledujeme, je ale nejdůležitější, že novost, protest i další uvedené charakteristiky vyvolávají **napětí**. Napětí vzniká přinejmenším ve vztahu s dominujícími náboženskými institucemi, ale v západní společnosti, kde tyto instituce do značné míry ztratily svůj vliv, vzniká napětí spíše ve vztahu s různými jinými segmenty společnosti, ve výjimečných případech toto napětí pociťuje celá společnost. Jedná se vlastně o napětí mezi stávajícím společenským pořádkem a jeho obhájci na jedné straně a mezi nositeli vize jiného pořádku na straně druhé. Tato vize stávající pořádek ohrožuje,

126) Tzv. první generace. O tom např.: BARKER, Eileen, *New Religious Movements. A Practical Introduction*. Her Majesty's Stationary Office 1992 str. 11–13. První vydání tamtéž 1989.

protože zpochybňuje jeho oprávněnost.¹²⁷ První příčinou je tedy už sama existence nového náboženského hnutí, které protestuje proti zavedenému pořádku, a je proto považováno za nebezpečné. Nová náboženská hnutí mohou míru tohoto prvotního napětí zvyšovat zdůrazňováním své odlišnosti a explicitní kritikou společnosti. Ve společnosti (anebo přinejmenším v té její části, která se cítí být protestem zasažena) může vznikat pocit ohrožení pořádku a norem. Na nové náboženské hnutí tak může společnost reagovat jako na nebezpečnou deviaci; může se od něho distancovat, nálepkovat ho a stigmatizovat.

Takto vzniklé napětí se projevuje v různé šíři a v různé míře.¹²⁸ Nová náboženská hnutí, která působí spíše nenápadně či skrytě, mohou znepokojit jen velmi malý výsek společnosti, např. jen okruh příbuzných a přátel svých příslušníků. Naopak hnutí, která zamýšlejí oslovit nikoliv jen duchovní elitu, ale celou společnost či celé lidstvo, mohou zamýšlenou pozornost skutečně získat. Napětí pak nevzniká jenom mezi jednotlivci, ale spoluvytvářejí ho i média masové komunikace a často ho i stupňují. Míra napětí je samozřejmě u každého nového náboženského hnutí, v každé společnosti a v každém čase jiná. Proměňuje se také to, co toto napětí jitrí – v některých dobách a na některých místech to může být spíše věrouka, jindy a jinde mravní normy, způsob života apod.

Základním výrazem tohoto napětí na straně většinové společnosti je pejorativní slovo „sekta“.¹²⁹ Příslušníci většinové společnosti se tímto pojmem od takto označeného náboženského hnutí distancují a stigmatizují je jako společensky deviantní a potenciál-

127) Více o jednotlivých rovinách takto pojatého napětí: BROMLEY, David G., *Dramatic Denouements*, in: BROMLEY, D. G., MELTON, J. G. (eds.), *Cults...* str. 14–15.

128) Na tuto různost upozorňuje např. Bromley. Ta nová náboženská hnutí, která vytvářejí vysokou míru napětí s většinovou společností, nazývá Bromley „prorocká“ nová náboženská hnutí. – BROMLEY, David G., *Constructing Apocalypticism. Social and Cultural Elements of Radical Organization*, in: ROBBINS, Thomas, PALMER, Susan J. (eds.), *Millennium, Messiahs, and Mayhem*, Routledge 1997, str. 31–45.

129) Více k pojmu „sekta“ viz např. VOJTÍŠEK, Zdeněk, heslo „sekta“ in: BAŠTECKÁ, Bohumila (ed.), *Psychologická encyklopedie. Aplikovaná psychologie*, Portál 2009 (v tisku).

ně nebezpečné. Takto stigmatizované hnutí je pak vystaveno různým stereotypům: jeho vůdce je stereotypně podezírán ze špatných úmyslů a zneužívání následovníků, ti jsou podezíráni z toho, že jim byl „vymyt mozek“, tedy že ztratili přirozenou soudnost a schopnost samostatného rozhodování, hnutí může být podezíráno ze směřování k hromadné sebevraždě nebo kriminálním činům apod. Napětí pak může nabýt i dalších výrazů: v občanské společnosti mohou vznikat hnutí znepokojených rodičů a příbuzných, osvětové či školící projekty, zvláštní právní předpisy apod. Takové napětí může vyvolat až stav tzv. morální paniky.

Na odmítavou reakci ze strany společnosti může hnutí reagovat stupňováním apokalyptické nebo jiné vůči společnosti nepřátelské rétoriky, zvyšováním uzavřenosti a podezíravosti vůči okolí, posilováním role vůdce, potlačováním vnitřních námitek a pochybností, ostřejším vymezováním apod. Zvláště typickou reakcí na pocitované odmítnutí společností je uzavřenost, a to jak ve smyslu utajování dokumentů či struktury hnutí, tak ve smyslu tzv. sociální imploze, tedy dalšího posílení vzájemných vztahů jednotlivých příslušníků skupiny na úkor vztahů vnějších. Takové procesy ovšem kritickou část okolní společnosti utvrzují v přesvědčení o nebezpečnosti hnutí, a tak může být napětí nadále stupňováno a vzájemné nepochopení může vzrůstat. (Více o tomto stupňování napětí v kapitole 3.5.) V napětí, jímž je charakterizován vztah nového náboženského hnutí a většinové společnosti, vzniká „potenciál pro násilí“.¹³⁰

Daleko častějším případem vývoje v pluralitní společnosti je ovšem redukce napětí a postupné začlenění náboženské instituce do společnosti jako instituce respektované. K výkladu vztahu takové instituce s většinovou společností pak běžně slouží jiný ideálnětypický pojem, „denominace“. (Více o ideálním typu „denominace“ pojednává kapitola 4.1.) Postavení stejné instituce v různém čase tedy může být vyjádřeno jiným ideálnětypickým přiřazením. Jinými slovy, určitá náboženská instituce je novým náboženským hnutím

130) LEWIS, J. R. (ed.), *The Oxford Handbook of New Religious Movements*,... str. 145.

ve společnosti tak dlouho, dokud napětí mezi ní a většinovou společností není redukováno, tedy dokud je základním postojem této instituce protest a dokud je touto společností odmítána jako deviantní. Slovo „nový“ v pojmu „nové náboženské hnutí“ tak nevyjadřuje pouze časový aspekt,¹³¹ ale – jak bylo uvedeno již na začátku této kapitoly – je synonymem pro výrazy „nezačleněný“, „neetablovaný“ či „neakceptovaný“. K výkladu procesu, při němž dochází k postupné redukci napětí a akceptaci instituce jako denominace, slouží pojem „denominalizace“. Rozumíme jím proces vývoje náboženské instituce z postavení nového náboženského hnutí k postavení denominace. (Více o výkladovém modelu „denominalizace“ pojednává kapitola 4.1.)

V následujících odstavcích této kapitoly obracíme pozornost k otázkám násilí.

• • •

Násilím rozumíme v této práci způsobení nebo hrozbu způsobení újm na sobě či na druhé osobě nebo osobách.¹³² Jde nám přede-

131) Pojem „nové náboženské hnutí“ je tak univerzálním pojmem, neomezeným na některou společnost v některém historickém období. Nemůžeme proto souhlasit s definicemi, které pojem tímto způsobem omezují, např. s Davidem G. Bromleym v následujícím úryvku: „The term ‘new religious movements’ identifies an important but difficult to demarcate set of religious entities, and there is not a uniform pattern of usage of the concept. Most often the term is used to designate groups that have appeared in Western societies since the mid-1960s, are nontraditional and nonimmigrant religious groups, have first-generation converts as their primary membership base, have attracted among their converts higher-status young adults, have manifested social movement characteristics, have presented an anomalous profile with respect to traditional religious organization, and have proclaimed themselves to be engaged in spiritual activity.“ – BROMLEY, David G., *Violence and New Religious Movements*, in: LEWIS, J. R. (ed.), *The Oxford Handbook of New Religious Movements*,... str. 144–145.

132) Všeobecná encyklopedie uvádí násilí v sociologickém smyslu jako „chování vynucující fyzicky nebo psychicky splnění nějakého přání či rozkazu. N. je formou, způsobem, kt. se uplatňuje moc. Může je praktikovat jedinec, skupina, instituce, organizace vůči jedincům, skupinám, institucím, organizacím. N. vždy působí jeho objektům újmu, škodu.“ – *Univerzum. Všeobecná encyklopedie*, 6. díl, Mb-Op, Knižní klub – Odeon 2001, str. 329–330. – Sociologické slovníky uvádějí např. „jednorázové jednání, kterým jeden člověk druhému způsobí fyzickou silou nějakou škodu“ (JANDOUREK, Jan, *Sociologický slovník*, Portál 2001, str. 168) nebo „použití nebo hrozba použití fyzické síly jedincem nebo skupinou proti druhé(mu)“ (GIDDENS, Anthony,

vším o hraniční případy fyzické újmy, tedy především o způsobení smrti, popř. o vážné ohrožení života. Další vymezení násilí v této práci pochází z jeho motivace či způsobu ospravedlnění: soustředíme se zde pouze na tzv. náboženské násilí,¹³³ tedy na násilí, jehož mravní ospravedlnění poskytuje náboženství,¹³⁴ a na násilí, způsobené proto, že objekt násilí chová určitá náboženská přesvědčení. Z několika typů náboženského násilí pojednáváme o násilí, na němž se aktivně nebo pasivně účastní nová náboženská hnutí,¹³⁵ a to v posledních třiceti letech. Nemyslíme ovšem na jednotlivce, kteří jsou příslušníky nových náboženských hnutí, nýbrž se budeme zabývat pouze kolek-

Sociologie, přeložil Jan Jařab, Argo, 1999, str. 551). Ve Velkém sociologickém slovníku je násilí pojato takto: „Specif. činnost, chování, které jsou nástrojem vynuceného splnění přání, rozkazů nebo zákonů vyjádřených nebo vyhlášených jedinci, skupinami (...) na jiných jedincích, skupinách či společnosti proti jejich vůli, resp. přes jejich odpor...“ – *Velký sociologický slovník, svazek. 1, A–O*, Karolinum 1996, str. 670. – Různé definice autorů z anglosaské oblasti uvádí a kriticky hodnotí Mary Jackmanová. Ona sama navrhuje velmi širokou definici: „Violence: Actions that inflict, threaten, or cause injury. Actions may be corporal, written, or verbal. Injuries may be corporal, psychological, material, or social.“ – JACKMAN, Mary R., Violence in Social Life, *Annual Review of Sociology* 28, 2002, str. 387–415.

133) Diskuse o náboženském násilí je zvláště od počátku 21. století velmi široká (např. APPLEBY R. Scott, *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*, Rowman & Littlefield 2000; AVALOS, Hector, *Fighting Words: The Origins of Religious Violence*, Prometheus Books 2005; JUERGENSMEYER, Mark, *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press 2000 (česky *Teror v mysli Boží*, CDK 2007); SELENGUT, Charles, *Sacred Fury. Understanding Religious Violence*, Altamira Press 2003; WELLMAN, James K., *Belief and Bloodshed. Religion and Violence across Time and Tradition*, Rowman & Littlefield Publishers 2007). Různé perspektivy v této diskusi představuje HALL, John R., Religion and Violence: Social Processes in Comparativer Perspective, in: DILLON, Michele (ed.), *Handbook of the Sociology of Religion*, Cambridge University Press 2003, str. 359–381.

134) Složitý vztah mezi náboženstvím a násilím vystihuje Mark Juergensmeyer slovy: „[Religion] does not ordinarily lead to violence. That happens only with the coalescence of a peculiar set of circumstances – political, social, and ideological – when religion becomes fused with violent expressions of social aspirations, personal pride, and movements for political change.“ – JUERGENSMEYER, Mark, *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press 2000, str. 10.

135) Případy násilí, které se staly v souvislosti s novými náboženskými hnutími poprvé systematicky zpracoval MELTON, J. Gordon, *Encyclopedic Handbook of Cults in America*, Garland Publishing 1992, str. 361–393.

tivním násilím,¹³⁶ a to především jeho hraničními podobami imploze (kolektivními sebevraždami) a exploze (kolektivními vraždami). Oblast násilí je takto pro účely naší práce velmi zúžena, ale protože se v této práci pokoušíme porozumět příčinám násilí a kontextu jednotlivých násilných událostí, rozšiřujeme ji z uskutečněných případů kolektivního náboženského násilí i na některé případy, v nichž nebezpečí násilí pouze hrozilo.¹³⁷

Po tomto hrubém vymezení popíšeme předmět našeho zkoumání podrobněji.

Nejdříve zmíníme otázku kolektivního násilí. Musíme nejprve připustit, že i kolektivní násilí je způsobeno jednotlivci. Máme ale na mysli takové násilí, které je vedeno zájmem kolektivu a ospravedlněno ideou, kterou určitý kolektiv sdílí. Ať už je těchto násilných událostí nové náboženské hnutí pachatelem či obětí, jsou tedy tyto události svázány s jeho specifickými charakteristikami (idejemi, náboženskou praxí, způsobem života apod.). Z okruhu svého bádání tedy vyjímáme události, kdy bylo násilí spácháno duševně labilními nebo příliš horlivými jednotlivými přívrženci nových náboženských hnutí, nebo naopak jejich odpůrci. Stranou tak zůstává např. násilí, jehož se pravděpodobně dopustili odpůrci hnutí Hare Kršna při útoku na chrám ve Philadelphii roku 1984, odpůrci hnutí Bhagvána Radžníše při útoku na hotel v Portlandu téhož roku (událost je zmíněna v kapitole 2.8) nebo odpůrci Církve sjednocení při útoku na středisko hnutí v Paříži roku 1996. Podobně byl ohrožen život právníka, žalu-

136) Pod heslem „kolektivní násilí“ uvádí Boudonův Sociologický slovník toto: „Použití fyzické síly souborem jedinců s cílem poškodit integritu osob nebo statků.“ – Boudon, Raymond et al. *Sociologický slovník*, Univerzita Palackého v Olomouci 2004, str. 125.

137) Naše pojetí se tedy mírně liší od jedné z prvních definic násilí, spojeného s novými náboženskými hnutími. Definice J. Gordona Meltona z roku 1992 byla důležitá pro další rozvoj bádání v oblasti násilí a nových náboženských hnutí. Toto násilí může být podle něho definováno jako „violent behavior which leads to bodily harm or death (homicide and suicide) of individuals or the significant destruction of property due to actions initiated within a nonconventional religion against either members or the general public and also actions by the public against nonconventional religions' members and property.“ – MELTON, J. G., *Encyclopedic Handbook of Cults...* str. 363.

jícího církve Synanon roku 1978. Byl vážně zraněn chřestýšem, jež do jeho poštovní schránky umístil pravděpodobně příliš horlivý člen (nebo členové) církve. Nezabýváme se ani násilím scientologů, kteří naplňují (oficiálně odvolanou) směrnicí „Lovná zvěř“ na rebelujících nebo bývalých členech či odpůrcích svého náboženství. Rozsah této práce také přesahují kriminální činy, ospravedlňované skutečnou, anebo častěji spíše údajnou příslušností k satanistickému náboženství. Navíc jenom některé skupiny z rozmanité subkultury satanismu bychom mohli považovat za nová náboženská hnutí.

Stranou zůstává i násilí, páchané na jednotlivcích uvnitř nových náboženských hnutí. Popsaných případů takového násilí je mnoho (navíc jistě zdaleka ne všechny vyjdou najevo) a zahrnují i sexuální zneužívání dětí (např. v hnutích Rodina, Hare Kršna nebo v hnutí Sjednocený nuvábijský národ Maurů) i vražedné násilí v důsledku mocenského zápasu (např. v hnutí Národ islámu v čase Elijaha Muhammada v 60. letech nebo v Církvi Božího Beránka v 70. letech 20. století).

Do našeho pojetí kolektivního násilí dále nespadají případy, kdy bylo způsobeno vážné ohrožení života nebo smrt v důsledku různých radikálních doktrín, např. kvůli odmítání lékařské péče v hnutí Křesťanské vědy či v křesťanských společenstvích, ovlivněných hnutími víry, nebo kvůli doktríně svědků Jehovových o odmítání transfúze krve. Neuvažujeme ani o případech, kdy je smrtí ohrožen kolektiv nábožensky praktikujících lidí omylem nebo nedbalostí. Příkladem omylu je hromadná otrava 32 účastníků semináře šamanských technik, pořádaného v Praze roku 2001 Petrem Chobotem. Pravděpodobně také omylem zahynulo 12 lidí po požití otrávené tekutiny při náboženském ritu v Mexiku v prosinci 1990. O tomto případě není známo více než to, co sdělila světová média. Příkladem trestuhodné nedbalosti pak je nakažení virem HIV, jehož se vědomě v letech 1988–1989 dopustil na svých žácích Ōsel Tendzin, vůdce nového náboženského hnutí Vadždradhátu.

Další podrobnější vymezení předmětu naší práce souvisí s globálními ději, jež je možné sledovat nejpозději od počátku 90. let

20. století: v důsledku radikalizace náboženských postojů¹³⁸ narůstá v globálním měřítku význam náboženství jako politického faktoru. Jako důležité se v tomto směru projevují především tzv. revitalizační a etnonáboženská¹³⁹ hnutí, která se pokoušejí překonat oddělení náboženství od politiky, popř. oslabit i jiné formy vlivu západního sekularismu, a získat politicky výhodnější postavení pro příslušníky vlastního etnika a náboženství. Některá z těchto hnutí používají militantní rétoriku s náboženskými symboly, nebo se dokonce dopouštějí nábožensky legitimovaného teroristického násilí. Největší pozornosti dosahuje v tomto směru „válka v srdci islámu“,¹⁴⁰ na níž se podílí i řada násilných muslimských organizací (např. Hamás či Hizballáh), ale násilné pokusy o revitalizaci náboženství ve smyslu jeho návratu do politických zápasů prožívají i jiné náboženské tradice. V judaismu tak působí kahanismus a jeho ideová dědicová,¹⁴¹ v Indii se o ztotožnění náboženské a národní identity obyvatel ve jménu ideje hinduistického státu pokouší nepřehledné množství organizací, jednou z nejstarších a nejvýznamnějších je Národní svaz dobrovolníků,¹⁴² do široké kategorie revitalizačních a etnonáboženských hnutí spadají i sikhští teroristé, např. Bhindrawalovi tygři chálístánské jednoty,¹⁴³ násilnou podobu mají i některé zatím velmi okrajové skupiny, nesoucí ideou křesťanského rekonstrukcionismu, tedy (údajného) návratu panování Boha nad Spojenými státy.

Vzhledem k tomu, že tato hnutí nesou silný náboženský akcent, je třeba se ptát po jejich poměru k novým náboženským hnutím

138) Na radikalizaci uprostřed tří monoteistických náboženských tradic poprvé výrazně upozornil KEPEL, Gilles, *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*, Atlantis 1996; původní vydání 1991.

139) Více např.: NEŠPOR, Zdeněk, LUŽNÝ, Dušan, *Sociologie náboženství*, Portál 2007, str. 155–162.

140) KEPEL, Gilles, *Válka v srdci islámu*, Karolinum 2006.

141) Více: ČEJKA, Marek, *Judaismus, politika a Stát Izrael*, Mezinárodní politologický ústav a Masarykova univerzita 2002, str. 179–193.

142) Více: VAVROUŠKOVÁ, Stanislava, *Tradice a moderní společnost*, in: *Náboženství a společnost v jižní a jihovýchodní Asii. Tradice a současnost*, Orientální ústav Akademie věd ČR 2005, str. 41–53.

143) JUERGENSMEYER, Mark, *Teror v mysli Boží*, CDK 2007, str. 136–152.

(a zvláště k těm, která se rovněž zapojila do násilných akcí), známým z dosavadního západního religionistického a sociologického bádání. Religionistika a sociologie náboženství totiž zpočátku zkoumala vztah nových náboženských hnutí a násilí tak, že se tázala, jaká nová náboženská hnutí a za jakých podmínek se účastní násilných událostí. Jak je naznačeno v Úvodu, tato otázka vyvstala po roce 1978 (po násilné události hnutí Svatyně lidu) a důkladněji v komparatistické šíři byla rozpracovávána hlavně po roce 1993 (po násilné události hnutí davidíánů). Jak je patrné v kapitole 1.1, po celá 90. léta se tento obor rychle rozvíjel a jeho význam neklesá ani na počátku 21. století. Do proudu odpovědí na tuto otázku se ostatně zařazuje i tato práce.

Od 90. let se ale v souvislosti s nárůstem nábožensky ospravedliňovaných teroristických útoků začal pod vlivem politologů formovat širší pohled na vztah náboženství a násilí.¹⁴⁴ V něm vyvstává otázka vztahu nových náboženských hnutí a násilí poněkud jinak. Tato odlišná otázka totiž zní, zda nová náboženská hnutí tvoří zvláštní kategorii mezi jinými násilnými náboženskými skupinami. Je něco, co odlišuje dosud studovaná násilná nová náboženská hnutí od násilných skupin, jež vyrůstají ze současných revitalizačních tendencí v největších světových náboženských tradicích? Nejsou muslimské organizace Hamás či Hizballáh, Židovská obranná liga nebo sikhští Bhindrawalovi tygři chálistánské jednoty nakonec také novými náboženskými hnutími, které by měly být přiřazeny k již uvažovaným a popsaným hnutím?

Toto přiřazení je jistě oprávněné.¹⁴⁵ Jak je uvedeno výše, tyto násilné skupiny mají kromě politických cílů také cíle náboženské,

144) Tato změna je dobře patrná na porovnání dvou shrnujících publikací o sociologii náboženství: zatímco v díle McGuirové z roku 1997 je otázce násilí věnováno málo prostoru a větší pozornost je věnována jen konfliktu v Severním Irsku (McGUIRE, M. B., *Religion. The Social Context*. Wadsworth Publishing Company, 1997, str. 198–226), v díle, editovaném Michele Dillonovou, je téma násilí zpracováno komplexně a podrobně (HALL, John R., *Religion and Violence: Social Processes in Comparative Perspective*, in: DILLON, Michele (ed.), *Handbook of the Sociology of Religion*, Cambridge University Press 2003, str. 359–381).

145) Např. Mark Juergensmeyer neodděluje nové náboženské hnutí Óm šinrikjó od jiných náboženských teroristických skupin, neboť jeho kniha je členěna podle pří-

a ty politické bývají dokonce viděny jako nábožensky založená povinnost. Kromě získání výhod pro vlastní etnickou skupinu, převzetí moci ve státu nebo získání, popř. rozšíření vlastního státního útvaru mají tyto násilné skupiny i náboženské cíle, např. návrat náboženství do veřejného prostoru nebo prohloubení (zprůsňení) náboženského života. V některých skupinách se navíc ozývají i mileniální ideje, takže o náboženské povaze těchto skupin nemůže být pochyb.¹⁴⁶ Navíc tyto skupiny vykazují nebo v minulosti vykazovaly řadu znaků, jimiž byla na začátku této kapitoly charakterizována nová náboženská hnutí.

Přesto je podle našeho názoru užitečné přistupovat k novým náboženským hnutím, vzniklým na základě západního sekularismu, odděleně jako ke zvláštní kategorii. Zkoumat nová náboženská hnutí totiž není možné bez ohledu na společnost, vůči níž tato hnutí protestují. Zvláště mechanismy vzniku napětí a jeho redukce či stupňování musejí být samozřejmě jiné ve společnostech sekularizovaných než v těch společnostech, v níž jsou náboženské instituce neodlučitelně zapojeny do ostatních společenských oblastí, především do té, která je z hlediska západních společenských věd považována za oblast politiky. Například v prostředí islámu je spojení náboženství a poli-slušnosti těchto skupin k jednotlivým duchovním tradicím světa. Hnutí Óm šinrikjó je proto jednoduše pojednáno v rámci buddhistického terorismu. – JUERGENSMEYER, Mark, *Teror v myslí Boží*, CDK 2007, str. 136–152.

146) Blízkost religionistiky nových náboženských hnutí k problematice nábožensko-politických násilných skupin ukazuje např. i skutečnost, že jeden z těchto religionistů, Massimo Introvigne, zpracoval studii o hnutí Hamás (vyšla i v češtině: INTROVIGNE, Massimo, *Hamás. Islámský terorismus ve Svaté zemi*, Vyšehrad 2003). Prestižní časopis oboru nových náboženských hnutí *Nova Religio* uveřejňuje studie např. o džihádu, takže tato problematika už není vyhrazena pouze orientalistům a politologům (džihádu byla věnována značná část 2. čísla 11. ročníku, které vyšlo v listopadu 2007). Komparaci nových náboženských hnutí a nábožensko-politických násilných hnutí umožňují i v češtině např. následující díla: KEPEL, Gilles, *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*, Atlantis 1996; KEPEL, Gilles, *Válka v srdci islámu*, Karolinum 2006; MENDEL, Miloš, *Islámská výzva. Z dějin a současnosti politického islámu*, Atlantis 1994; MENDEL, Miloš, *Náboženství v boji o Palestinu. Judaismus, islám a křesťanství jako ideologie etnického konfliktu*, Atlantis 2000; MENDEL, Miloš, *S puškou a Koránem. Pojmy a argumenty soudobého islámského fundamentalismu*, Orientální ústav Akademie věd České republiky 2008; ČEJKA, Marek, *Judaismus, politika a Stát Izrael*, Mezinárodní politologický ústav a Masarykova univerzita 2002.

tiky natolik esenciální a natolik specifické, že problematika nových náboženských hnutí vzniklých v islámské společnosti je zcela autonomní.¹⁴⁷

Specifický přístup vyžadují podle našeho názoru i další hnutí, která propojují náboženské a politické úsilí, jako např. ozbrojené složky, které operují na pomezí Súdánu a Ugandy a které čerpají z duchovního odkazu Alice Aumy – Lakweny.¹⁴⁸ Jako odlišná musejí být ponechána stranou i násilná mileniální politická a ekologická hnutí, především sociální nacionalismus v Německu a v dalších zemích ve 30. a 40. letech 20. století, komunismus ve verzi Lenina, Mao Ce-tunga či Rudých Khmerů nebo ekologické hnutí Earth First! Narozdíl od výše jmenovaných hnutí nebývá náboženská povaha těchto politických a ekologických hnutí explicitně vyjádřena.

Poslední z detailnějších vymezení násilných událostí, jež jsou v této práci nadále zkoumány, se týká času. Hranicí je pro účely této práce událost, k níž došlo před 30 lety, tedy násilné akce (kolektivní vražda a následná kolektivní sebevražda), spáchané příslušníky nového náboženského hnutí Svätyně lidu (více v kapitole 2.1). Stranou tedy ponecháváme např. vraždené násilí, jehož se roku 1969 dopustili pří-

147) Pojem „*firqa*“ („sekta“) v islámu totiž označuje nejen náboženské, ale i politické a vojenské útvary. Tak mohou být za „seky“ (*firaq*) považovány skupiny jako egyptský Džihád nebo palestinský Hamás. Více např. Mark Sedgwick, britský profesor na univerzitě v dánském Aarhusu: „Other contemporary bodies which might be classified as *firqas* include ‘fundamentalist’ groups such as Jihad in Egypt or Hamas in Palestine. These are often referred to as ‘political Islam,’ and Hamas is also commonly described as a political party. This description is not wrong: as has been noted, a *firqa* may often be a political or military entity as well as a religious body. Hamas, then, may be both a *firqa* and a political party.“ (SEDGWICK, Mark, *Sects in the Islamic World*, *Nova Religio* 3 (2), 2000, str. 213). – Sedgwick kromě jiného upozorňuje na to, že příslušníci těchto skupin mohou být motivováni jak nábožensky, tak politicky: „Its adherents might even be divided between those whose motivation is more political than religious, and those for whom politics is secondary to religion. This possibility however returns us to the relationship between religion and politics in Islam...“ – Tamtéž, str. 235.

148) Tyto ozbrojené skupiny ospravedlňují své násilné akce úsilím o mravní očistu v duchu křesťanství. Používají přitom mileniální rétoriku. Česky více: SMOLEN, Štěpán, *Média a fanatici*, *Dingir* 8 (2), 2005, str. 38–39.

slušníci skupiny Rodina pod vlivem Charlese Mansona,¹⁴⁹ násilí, jež trpělo indiánské mileniální hnutí Ghost dance u Wounded Knee roku 1890, jen velmi stručně se v kapitole 3.1 zmiňujeme o násilí, jímž trpělo i jež na sobě páchalo hnutí staroobřadců od 17. do 19. století, a o násilí, jímž trpělo i jež na svých odpůrcích páchalo rané hnutí mormonů ve 30. a 40. letech 19. století.

Ale i v období posledních třiceti let zůstanou některé události mimo okruh naší pozornosti, a to především proto, že je o nich známo příliš málo faktů na to, aby mohla být odpovědně provedena jejich analýza. Je to např. řetězec násilných událostí, v němž se aktivně i pasivně účastnila nová náboženská hnutí Synanon¹⁵⁰ ve Spojených státech roku 1978 nebo indické hnutí Ánanda márga¹⁵¹ především v roce 1982 (tehdy zahynulo v pouličních nepokojích, vyvolaných politickými aktivitami tohoto hnutí, jeho 17 příslušníků). Zatím pouze z médií je možné čerpat skrovné znalosti o dvou korejských násilných nových náboženských hnutích: o tom, jehož 31 příslušníků spáchalo spolu se zakladatelkou Pak Sun-dža sebevraždu v srpnu 1987 v městě Jongin jižně od Soulu, a o Církvi věčného života, jejíž zakladatelka a vůdkyně Woo Jong-min spáchala spolu se šesti svými následovníky sebevraždu upálením v Soulu v říjnu 1998. Zpráva o sebevraždě se opírá o svědectví zakladatelčiny sestry, která vypověděla, že skupina hledala vhodné místo, aby mohla podle své víry zemřít.

Po tomto vymezení tedy zbývá uvést, že kromě již zmíněných hnutí Svatyně lidu a davidianů se v této práci budeme zabývat Řádem Slunečního chrámu (především v kapitole 2.3), hnutím Óm šinrikjó (v kapitole 2.4), hnutím Nebeská brána (v kapitole 2.5), Hnutím za obnovu Desatera božích přikázání (v kapitole 2.7) a hnutím Bhagvána Radžníše. Všechna tato hnutí se dopustila kolektivního

149) Navíc zůstává otázka, zda je oprávněné považovat skupinu kolem Charlese Mansona za nové náboženské hnutí.

150) Více např. MELTON, J. G., *Encyclopedic Handbook of Cults...* str. 374–375.

151) Tamtéž, str. 375–376.

násilí. – Obavy ze spáchání kolektivního násilí se vznášely nad hnutím Fa-lun-kung (podrobněji v kapitole 2.6) kvůli masivnímu pronásledování ze strany čínských úřadů, jímž hnutí trpělo a dosud trpí. Tyto obavy¹⁵² se zatím nenaplnily, takže toto hnutí uvádíme jako to, které kolektivním násilím trpí a které na toto utrpení zatím nereagovalo násilně. Pro poškození mechanismů, které vedou ke spáchání kolektivního násilí v nových náboženských hnutích, je totiž třeba – podle našeho názoru – vzít v úvahu také situace, v nichž násilí hrozilo, ale toto nebezpečí bylo nakonec odvráceno. Proto se vedle hnutí Fa-lun-kung alespoň krátce zabýváme také dalšími hnutími, v nichž bylo ve vymezeném období možné rozpoznat násilné hrozby: Církev všeobecnou a vítěznou, Velké bílé bratrstvo, dvě skupiny hnutí křesťanské identity, Čen tao, Holistické centrum Isis, hnutí Angažovaných křesťanů, Nový maják, Dům Jahveho a Pravou ruskou pravoslavnou církev (vše podrobněji v kapitole 2.9). Určitou hrozbu násilí pocítovala i česká společnost ze strany hnutí imanuelitů, proto je zde pojednáno i o něm (v kapitole 2.10).

KAPITOLA 1.4

Metoda

Cílů této práce, stanovených v kapitole 1.2, v rozsahu, určeném v kapitole 1.3, a v rámci badatelského kontextu, popsaného v kapitole 1.1, dosahujeme metodou religionistické komparace a s využitím příbuzných věd, především sociologie náboženství, ale částečně i historie a antropologie.

Úkolem komparativní religionistiky, tedy srovnávacího výzkumu náboženství, „je systemizovat poznatky religionistiky prostřednictvím popisu náboženských jevů a jejich vzájemného srovnávání.“¹⁵³

152) Na základě změny postoje Li Chuang-ťiho na začátku roku 2001 (více v kapitole 2.6) napsala Eileen Barkerová: „It would seem, that the scene could be well and truly set for further violence.“ – BARKER, Eileen, *Watching for Violence: A Comparative Analysis of the Roles of Five Types of Cult-Watching Groups*, in: BROMLEY, D. G., MELTON, J. G. (eds.), *Cults...* str. 145.

153) HORYNA, Břetislav, *Úvod do religionistiky*, ISE 1994, str. 56.

Sledujeme proto schéma tří stupňů práce komparativní religionistiky tak, jak jej popsal Jacques Waardenburg.¹⁵⁴ Nejdříve (ve 2. části) naplníme první stupeň: popisujeme fakta. Jimi jsou v této práci násilné události, na nichž se podílela nová náboženská hnutí, a cesty vývoje, které k těmto událostem vedly. Tato fakta předkládáme – pokud je to možné – bez interpretace. Pro popis faktů využíváme především sekundární literaturu; výjimku ovšem tvoří kapitola 2.10, jejíž předmět, hnutí imanuelitů, nebyl dosud odborně zpracován. V této kapitole tedy vycházíme z literatury primární. Při popisu násilných událostí věnujeme jen velmi málo místa naukovým systémům jednotlivých nových náboženských hnutí. Věrouka je popsána jen do té míry, aby dovolila porozumět působení těchto hnutí ve společnosti, která je obklopovala, a reakci této společnosti na ně. Se stejným záměrem, vycházejícím z nutnosti soustředěně sledovat téma této práce, je ostatně prováděn výběr všech faktů. Jednotlivé kapitoly proto nejsou stejně dlouhé – o některých případech násilí je známo méně faktů, jiné případy mají dlouhou historii, jinde došlo k násilí několikrát.

Druhému stupni srovnávacího výzkumu ve Waardenburgově pojetí se věnuje většina 3. části této studie. Na tomto stupni jsou identifikovány jevy, které k sobě náležejí, odborně (hlavně z hlediska sociologie) jsou tyto jevy interpretovány a nakonec klasifikovány jako faktory, přispívající k možnostem vzniku kolektivního násilí. Závěrečné kapitoly této 3. části a celá 4. část pak odpovídají Waardenburgově třetímu stupni komparace tím, že usilují o nalezení obecných modelů, které by fenoménu kolektivního násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími dovolily porozumět v širokých sou-

154) „(...) lze rozlišit tři stupně také v *religionistice*. Nejprve je to stupeň, na němž jsou zkoumána fakta určitého náboženství. Dále stupeň srovnávacího výzkumu, na němž jsou klasifikovány k sobě náležející náboženské fenomény. Konečně máme stupeň ještě abstraktnější srovnávací religionistiky, na němž jde o nalezení obecných pravidel náboženských fenoménů.“ – WAARDENBURG, Jacques, *Bohové zblízka*, Ústav religionistiky filozofické fakulty Masarykovy univerzity a nakladatelství Georgetown 1997, str. 63.

vislostech. „Srovnání totiž,“ jak napsal William E. Paden, „není jen pouhá klasifikace, je to především nástroj porozumění.“¹⁵⁵

K jednotlivým popsaným faktům tedy přistupujeme se záměrem porozumět lidem, kteří se na jednotlivých dějích podíleli. Tento přístup vychází z díla Maxe Webera, jehož přesvědčením bylo, že rozhodujícímu významu lidských jednání, „jejich průběhu i struktuře je možné v zásadě objektivně porozumět.“¹⁵⁶ Schopnost porozumět (verstehen) je ovšem možná pouze při zachování hodnotové neutrality a samotné porozumění musí usilovat o evidenci, a to buď racionální, nebo prostřednictvím znovuprožívajícího vžití.¹⁵⁷ Porozumění, jak napsal Weber na jiném místě, znamená uchopení výkladem, v našem případě výkladem vědecky konstruovaného smyslu za pomoci ideálních typů.¹⁵⁸ V této práci se zabýváme především dvěma ideálními typy náboženských institucí – novým náboženským hnutím a denominací.

Protože ve srovnávací religionistice nejde o hodnocení, ale je pro ni „rozhodující aspekt popisu a rozumění“,¹⁵⁹ je třeba se zdržet hodnotových soudů. „Religionistický přístup,“ napsal dále americký religionista William E. Paden, „vyžaduje schopnost věcného pochopení a vysvětlení toho, jak jiní lidé prožívají svět, aniž by se [religionista] sám nechal ovlivnit vlastním stanoviskem. Vlastní pojetí toho, jak by měl být svět uspořádán, musí 'dát do závorek', aby mohl vyslechnout, jak ho sestavují jiní. Na nějakou dobu musí odsunout stranou, co svět znamená pro něho, aby zjistil, co znamená pro jiné.“¹⁶⁰ Čistý popis ani čistě nestranné porozumění není možné. „K popisu vždy používáme nějaký interpretační rámec, za kterým stojí nějaká kulturní nebo filozofická východiska. Při snaze o porozumění musíme

155) PADEN, William E., *Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací*, přeložila Lucie Kučerová a Ondřej Sládek, Masarykova univerzita 2002, str. 88.

156) WEBER, Max, *Sociologie náboženství*, přeložil Jan Škoda, Vyšehrad 1998, str. 94.

157) Tamtéž, str. 103; též: WEBER, Max, *Metodologie, sociologie a politika*, přeložil M. Havelka, OIKOYMENH, Praha 1998, str. 137.

158) Tamtéž, str. 141.

159) HORYNA, B., *Úvod do religionistiky...* str. 69.

160) PADEN, W. E., *Bádání o posvátnu...* str. 87.

vždy vycházet z nějakého pojetí,¹⁶¹ pokračoval Paden. Tím ale není vědecký charakter religionistiky vyloučen, zvláště pokud se – jak napsal český religionista Ivan O. Štampach – „možnému zkreslení popisu a jednostranné interpretaci (...) zamezuje odbornou diskusí.“¹⁶²

Stejně stanovisko má v religionistické oblasti nových náboženských hnutí, a dokonce v otázce jejich vztahu ke kolektivnímu násilí americká religionistka Catherine Wessingerová. Napsala: „Ti z nás, kdo jsou vyškolení v religionistice, jsou vyškoleni ke studiu světonázorů jiných lidí a k porozumění těmto světonázorům jakoby zevnitř. Jinými slovy: snažíme se empaticky porozumět, jak se realita jeví lidem, kteří mají daný světonázor. Světonázor sestává z mnoha prvků – idejí, nauk, obsahu písem apod. Pokoušíme se porozumět, jak tyto prvky zapadají do sebe, aby vytvořili to, co je – z hlediska věřícího – koherentní světonázor. Ačkoli se snažíme být empatičtí ve vytváření představy o světonázoru někoho jiného, jsme také školeni pro to, abychom si zachovali kritický odstup, a tak mohli světonázory analyzovat. To je možné dokonce i tehdy, když akademický badatel studuje svůj vlastní světonázor. Dobrý badatel si zachová kritický odstup i v tomto případě.“¹⁶³

Ačkoliv můžeme přijmout toto optimistické vyznání Wessingerové za své, musíme rozeznat v odborném studiu vztahu nových náboženských hnutí a násilí nejméně pět závažných metodologických

161) Tamtéž, str. 96.

162) ŠTAMPACH, Ivan O., *Přehled religionistiky*, Portál 2008, str. 21.

163) „Those of us who are trained in Religious Studies are trained to study other people's worldviews and to understand the content of those worldviews as if from within. In other words, we seek to empathetically understand how reality appears to people possessing a particular worldview. A worldview will be constructed from a variety of elements – ideas, doctrines, content of scriptures, etc. We aim to understand how all those pieces fit together to make what the believer regards as a coherent worldview. Even though we seek to be empathetic about imagining how someone else's worldview appears from within, we are also trained to maintain a critical distance so that we can analyze worldviews. This is the case even when the scholar is studying his or her own worldview. For a good scholar, this critical distance will be maintained even when studying one's own worldview.“ – WESSINGER, Catherine, *How the Millennium Comes Violently. From Jonestown to Heaven's Gate*, Seven Bridges Press 2000, str. 184.

problémů. Především je to problém nestability zkoumaných jevů, na druhém místě problém religionistovy emocionality, která ohrožuje nehodnotící popis, na třetím místě problém religionistovy angažovanosti, jež se může stát ohrožením pro jeho badatelský odstup, na čtvrtém místě problém mezi tzv. interpretačního přístupu a konečně na pátém místě problém nevyváženosti v religionistově snaze porozumět. V následujících odstavcích tyto problémy představujeme odděleně, ačkoli spolu velmi úzce souvisejí a přecházejí jeden do druhého. Přibližujeme také diskusi, jež je alespoň o některých z těchto problémů vedena mezi religionisty a jež je zvláště trpká, když je vedena o těch případech, v nichž religionisté selhali.

S prvním problémem se vyrovnává každé religionistické bádání, jež se zabývá v současnosti se projevujícími fenomény. Více než v jiných oblastech religionistického zájmu vyniká v oblasti nových náboženských hnutí a současného žitého náboženství nestabilita zkoumaných jevů, tedy neuzavřenost a neustálý pohyb zkoumaného. Religionista je kvůli této nestabilitě nucen více než v jiných oblastech přistupovat ke zkoumaným jevům s badatelskou pokorou. Ta často kontrastuje s touhou veřejnosti a populárních médií po rychlých a jednoznačných soudech. Religionisté pak média (velmi často právem) kritizují kvůli vytváření negativních stereotypů a kvůli dalším škodám, způsobeným jednotlivcům, hnutím a celé společnosti.¹⁶⁴ Ne vždy se ale badatelsky odpovědný přístup a kritika novinářských schémat ukáže v dobrém světle. Jak západní badatelskou obec upozornil Ian Reader již roku 1996, byla to právě novinářka Šóko Egawa, která odhalila zločiny vedoucích představitelů hnutí Óm šinrikjó (více zde v kapitole 2.4), zatímco akademičtí badatelé ještě dlouho po těchto odhaleních a jim navzdory potvrzovali čistý štít tohoto hnutí.¹⁶⁵ Studium pohybuujících

164) Roli médií při jednotlivých událostech kolektivního násilí, spojeného s novými náboženskými hnutími, zpracovala řada autorů; pozoruhodnou komplexní studii je např. COWAN, Douglas E., HADDEN, Jeffrey K., *God, Guns, and Grist for the Media's Mill. Constructing the Narratives of New Religious Movements and Violence*, *Nova Religio* 8 (2), 2004, str. 64–82.

165) READER, Ian, *A Poisonous Cocktail? Aum Shinrikyo's Path to Violence*, Nordic Institute of Asian Studies Books 1997, str. 110. První vydání tamtéž 1996.

se jevů je tedy náročné a pro religionisty – jak napsala Wessingerová – je hnutí Óm šinrikjó varováním, že v nových náboženských hnutích je někdy čekají „ošklivá překvapení“.¹⁶⁶

Při studiu kolektivního násilí není dost dobře možné, aby i vyškolený religionista zůstal emocionálně zcela rezervovaný. (To ovšem vnímáme jako problém a označujeme ho zde jako druhý v pořadí.) Např. i tak významný badatel, jakým je již výše zmíněný britský japanolog a religionista Ian Reader, se nezdržel při studiu hnutí Óm šinrikjó soudu, že toto hnutí, jehož čelní představitelé se dopustili dlouhé řady těžkých kriminálních činů, směřovalo od počátku a s inherentní nutností ke zločinu a teroristickým činům.¹⁶⁷ Kjótský profesor Martin Repp naopak ukázal, že to nebylo samo učení tohoto hnutí ani další interní faktory, které by samy vedly k násilí, ale že na jeho vývoj měly značný vliv i externí faktory.¹⁶⁸ Tento a další Readerovy výroky jsou sice hodnotícími soudy (a navíc patrně nespravedlivými), ale jsou snadno pochopitelné, když uvážíme, že nemohl zůstat neovlivněn studiem nemilosrdně krutého a přehlíživého chování, které vedlo k vraždám, únosům a vážnému poškození zdraví celkem tisíců osob.

Třetím problémem, který považujeme za nutné zde zmínit, jsou nesnáze, jež může přinést osobní angažovanost religionistů. Tato otázka byla po odhalení násilných aktivit hnutí Óm šinrikjó roku 1995 široce diskutována v akademické obci i na veřejnosti. Podnětem k této diskusi byla skutečnost, že dva japonští a dva američtí religionisté se v různé míře angažovali ve prospěch tohoto hnutí. Jeden z uznávaných japonských religionistů, Šimada Hiromi, vykonal v lednu 1995 návštěvu v ústředí hnutí Óm šinrikjó a ve veřejném vystoupení se postavil proti podezření, jemuž právě v tu dobu hnutí čelilo. Podezření z vražedného útoku otravným plynem v městě Macumoto se ovšem později ukázalo jako oprávněné. Podobně Šimada Hiromi 166) WESSINGER, C., *How the Millennium ...* str. 26.

167) READER, Ian, *Religious Violence in Contemporary Japan. The Case of Aum Shinrikyo*, Curzon Press 2000, str. 161 a 42; citováno podle: REPP, Martin, *Aum Shinrikyo and the Aum Incident: A Critical Introduction*, in: LEWIS, James R., PETERSEN, Jesper Aagaard (eds.), *Controversial New Religions*, Oxford University Press 2004, str. 171.

168) Tamtéž, str. 171–172.

vystupoval v televizi i o dva měsíce později. Tehdy po teroristickém útoku v tokijském metru nebyl ještě znám jeho pachatel, ačkoli mnoho stop vedlo k hnutí Óm šinrikjó. Kvůli pozici obhájce hnutí, v níž ho veřejnost po těchto vystoupeních spatřovala, musel nakonec opustit profesorské místo na univerzitě.¹⁶⁹

Ještě větší škodu utrpěla akademická věrohodnost po cestě čtyřčlenné americké delegace do Japonska, která se uskutečnila v dubnu 1995 na náklady hnutí Óm šinrikjó. Dva členové delegace byli renomovaní religionisté, s nimiž se velmi často setkáváme i v této studii a které zde mnohokrát přejně citujeme: James R. Lewis a J. Gordon Melton.¹⁷⁰ Druhý z nich cestu navrhl, když hnutí Óm šinrikjó nabídl svou pomoc v jeho situaci, kterou vnímal jako pronásledování nového náboženského hnutí. Návštěva se uskutečnila v době, kdy hnutí bylo silně (a jak se později ukázalo oprávněně) podezřelé ze spáchání teroristického útoku, ale vina jeho vedení ještě nebyla prokázána. Zatímco J. Gordon Melton byl na konci pobytu téměř přesvědčen o tom, že hnutí se na zločinu podílelo, James R. Lewis hnutí jednoznačně hájil. Oba religionisté projevovali hlavní zájem o úroveň náboženské svobody v Japonsku a varovali před jejím porušováním na úkor náboženských menšin. To se u japonské veřejnosti, silně znepokojené útokem a obavami z dalších možných kriminálních aktivit hnutí, jehož vůdce byl tehdy ještě na svobodě a jehož přední příslušníci prchali před policií, nesetkalo s pochopením. Členové delegace byli považováni za naivní „obhájce sekt“.¹⁷¹

Postoj těchto angažovaných religionistů se ukázal celkově jako chybný (byť u jednotlivců v různé míře), ale je v jistém pohledu velmi

169) READER, Ian, Scholarship, Aum Shinrikyô, and Academic Integrity, *Nova Religio* 3 (2), 2000, str. 371.

170) Stručně se o této cestě zmínil VÁCLAVÍK, David, Meze a možnosti vědeckého zkoumání náboženství: Společenská angažovanost religionistiky a její reálná aplikovatelnost, in: BUBÍK, Tomáš, PRÁZNÝ, Aleš, HOFFMANN, Henrych (eds.), *Náboženství a věda*, Univerzita Pardubice 2006, str. 142–152.

171) READER, Ian, Scholarship... str. 372. – Viz též BEIT-HALLAHMI, Benjamin, Ten Comments on Watching Closely the Gaps Between Beliefs and Actions, in: KAPLAN, Jeffrey (ed.), *Millennial Violence. Past, Present, Future*, Frank Cass Publishers 2002, str. 137.

dobře pochopitelný. Spadá totiž do období, které Reader nazval érou „post-Waco“.¹⁷² Násilná smrt davidíánů na jejich farmě u města Waco roku 1993 (více v kapitole 2.2) po dlouhém obléhání agenty amerického Federálního úřadu pro vyšetřování (FBI) totiž mezi religionisty vzbudila sympatie vůči menšinovým náboženským skupinám. Stalo se to pravděpodobně ze dvou důvodů. Religionisté jednak rozuměli tomu, že davidíáni se k násilí uchýlili na základě logiky svého náboženského cíle a že k eskalaci napětí a nakonec k druhé, ještě daleko větší vlně násilí došlo (z velké části) také proto, že obléhatelé se touto logikou odmítali zabývat a chovali se velmi přezíravě k náboženským přesvědčením davidíánů. Druhým důvodem sympatií může být to, že se před násilnými událostmi davidíáni (ale před nimi např. hnutí Svätyně lidu) ocitli v těžkém zápase s koalicí svých oponentů. Stereotypy, neoprávněná podezření, falešné argumenty a další projevy neinformovanosti a povrchnosti, které se u těchto oponentů nacházely, bezpochyby přispěly ke stupňování napětí a v míře, kterou je těžké odhadnout, i k násilí.

Religionisté těmto projevům oprávněně oponovali, a tak se vědomě i nevědomě dostávali do role obhájců problematických nových náboženských hnutí. Waco se pro ně stalo symbolem neuvážených a nebezpečných akcí reprezentantů většinové společnosti vůči náboženským menšinám. Je příznačné, že James R. Lewis se stal jedním z představitelů Světové akademické asociace pro výuku náboženství (AWARE), jež chtěla sloužit jako „Amnesty International v náboženských záležitostech“, a že článek, který napsal při svém pobytu v Japonsku, nazval *Japonské Waco: Óm šinrikjó a zatmění svobody v zemi vycházejícího slunce*.¹⁷³

Není divu, že jeho problematické angažmá stejně jako jednostranná vyjádření dalších religionistů posílily „války kvůli sektám“ (jsou zmíněny v Úvodu) a prohloubily rozdělení badatelské obce. Tu její část, která je příznivě nakloněna k porozumění novým náboženským hnu-

172) READER, I., *Scholarship...* 378.

173) Tamtéž, str. 372. Viz též poznámku 13 na str. 380.

tím, tvrdě kritizuje např. izraelský psychiatr Benjamin Beit-Hallahmi.¹⁷⁴ Obviňuje ji z kolaborace s problematickými novými náboženskými hnutími i z vystupování v jejich zájmu, které vede k podryvání věrohodnosti religionistiky jako vědecké disciplíny. Ačkoli obvinění Beit-Hallahmiho jsou příliš příkrá a ačkoli není možné problémy působení nových náboženských hnutí ve společnosti vysvětlit pouhým poukazem na psychické nemoci jejich vůdců i příslušníků, jak to Beit-Hallahmi v podstatě navrhuje,¹⁷⁵ přece je třeba přiznat pravdivost jeho apelu, že „bychom měli spíše porozumět předmětu svého studia a vysvětlovat ho než ho bránit.“¹⁷⁶

Skutečně – u některých religionistů jako by angažovanost ve prospěch dodržování náboženských svobod (která je zajisté chvályhodná a která patří k religionistově práci), přerostla až ve stylizaci do role ochránců nových náboženských hnutí. Jistě to platilo u Meltona a Lewise při jejich nešťastné japonské misi, ale stopy tohoto postoje můžeme najít i jinde. Za ilustrativní příklad považujeme podcenění, nebo spíše až vědomé přehlížení faktu, že davidci u Waco svým prvotním násilným odporem porušili zákon. Odsunutí tohoto faktu do pozice bezvýznamnosti při referátech o Waco je u řady religionistů a sociologů náboženství pozoruhodné a dává podnět k podezření z nevědomého jednostranného výběru faktů. Jedná se přitom o odborníky, kteří tuto událost jinak analyzovali velmi hluboce a důkladně.¹⁷⁷

174) BEIT-HALLAHMI, Benjamin, 'O Truant Muse': Collaborationism and Research Integrity, in: ZABLOCKI, Benjamin, ROBBINS, Thomas (eds.), *Misunderstanding Cults. Searching for Objectivity in a Controversial Field*, University of Toronto Press 2001, str. 35–70.

175) Obrana nových náboženských hnutí a popírání psychopatologie jejich vůdců a stoupenců spolu podle Beit-Hallahmiho souvisejí: „The denial of madness in general is tied to the denial of pathology in groups, but the pathology is visible to all, except NRM scholars. Marshall Applewhite was crazy as was David Koresh. (...) Defending NRMs and denying psychopathology in the seekers are connected. Denying evil deeds ascribed to NRMs is tied to denying the stigma of pathology in NRM members.“ – Tamtéž. str. 52.

176) Tamtéž, str. 37.

177) Výjimkou je v této konkrétní záležitosti Thomas Robbins. Ve svém článku o mezích interpretačního přístupu (o něm je více uvedeno níže) napsal: „(...) much

Naštěstí se naplňuje naděje, že po období „post-Waco“ může být – jak navrhnul Reader – období „post-Óm“, v němž mohou být důrazy předchozího období vyváženy. Jak Reader napsal, zatímco události kolem davidciánů mohou sloužit úřadům jako výstraha, jak *nezacházet* s náboženskými hnutími a jak je důležité naslouchat akademickým odborníkům, události kolem hnutí Óm širikjó vysílají výstražné znamení akademikům o nebezpečích ukvapených závěrů ve sporech, které se vedou o povahu nového náboženského hnutí.¹⁷⁸

Odstavce o problémech, které může přinést angažovanost těch religionistů, kteří bádají v oblasti nových náboženských hnutí, uzavíráme obecným, ale podnětným doporučením Wessingerové. Napsala, že badatelé musejí podporovat větší porozumění veřejnosti náboženským záležitostem tím, že připraví expertní posudky pro novináře, orgány, prosazující zákon, i pro své okolí. Ale ve snaze přiblížit veřejnosti členy nových náboženských hnutí jako lidské bytosti, nemají jednotlivým skupinám „vystavovat potvrzení“ o jejich bezúhonnosti. Měli by ovšem být také opatrní v označování nějaké skupiny jako potenciálně nebezpečné, neboť tím podpoří orgány, prosazující zákon, novináře, příbuzné a protisektářské aktivisty, aby vůči

scholarly commentary has emphasized the unnecessary and unfair quality of the authorities' actions at Waco (...) On the other hand, the lethally violent response of the Davidians to the arguably unwarranted ATF raid was criminal and, moreover, may be indicative of something dangerously volatile about movements such as the Branch Davidians. Suppose, for example, as occasionally happens, the Drug Enforcement Agency raids the wrong house due to a mix-up of suspects' identity or address. The innocent inhabitants would be unlikely to shoot at agents after the latter had identified themselves. The victims of a mistaken raid would probably define the situation as a 'terrible mistake; would submit to the indignities, and would subsequently see a lawyer. They would not perceive that the demonic 'Babylonians' had launched their prophesied assault against the Lamb of God or the Saints at the Time of Tribulation. There would not be a slaughter." – ROBBINS, Thomas, *Religious Movements and Violence. A Friendly Critique of the Interpretive Approach*, *Nova Religio* 1 (1), 1997, str. 17.

178) „While that affair may serve as a reminder to the authorities about the ways *not* to deal with religious movements and of the importance of listening to scholars, the Aum affair issues a cautionary warning to scholars about the dangers of making hasty conclusions about the nature of NRM controversies.“ – READER, I., *Scholarship...* str. 378.

nekonvenčním skupinám vystupňovali své vymezení jako kulturní opozice.¹⁷⁹

Čtvrtý problém, který pokládáme za nutné vnést do metodologické diskuse, se týká mezí tzv. interpretačního přístupu. Takto nazval Thomas Robbins přístup svých kolegů, kteří se – podle něj velmi chvályhodně – pokoušejí porozumět příslušníkům nových náboženských hnutí především jako lidským bytostem. Tento empatický přístup se projeví např. v tom, že religionista rozpoznává, jak mileniální skupiny interpretují činy svých „nepřátel“ z hlediska apokalyptického očekávání.¹⁸⁰ Za počátek tohoto přístupu v oboru nových náboženských směrů je možné považovat monografii Davida Chidestera.¹⁸¹ V ní pronikavě odhalil, jak se různé segmenty americké společnosti distancovaly od násilí v hnutí Svatyně lidu (více v kapitole 3.1). Tuto kognitivní distanci nachází i v odborné literatuře o tomto hnutí. Odborná literatura se podle něj pokouší s odstupem vysvětlit děje, související s tímto hnutím, ale nevchází do empatického porozumění s příslušníky hnutí. Chidester se naproti tomu v kapitole, nazvané Náboženskohistorická

179) „Scholars need to promote increased public understanding of religion by making their expertise available to reporters, law enforcement agents, and the wider community. However, as scholars attempt to humanize the members of new religious movements for the general public, they should not be in the business of giving ‘clean bills of health’ to particular groups. (...) Scholars also should be leary of labeling a group as potentially dangerous given the propensity of law enforcement agents, reporters, relatives, and anticult activists to step up cultural opposition to unconventional groups.” – WESSINGER, C., *How the Millennium ...* str. 26. – Podobně se ptá i Reader: „Put another way, is there not a danger that, in responding to appeals from religious movements, academics might unwittingly assume the mantle of a defender of religious freedoms – a mantle that might not sit easily with the objectivity that is presumed to be an academic’s chief tool of trade? It is, of course, important for scholars to speak out when the civil rights of religious movements are in danger. However, the importance (and necessity) of such activities should not lead scholars into the assumption that new religions against which accusations have been made are always or necessarily *victims*. Researchers need to remind themselves that, as the Aum case shows, religious groups might also be skilled at knowing how to construct a cover-up for their activities.” – READER, I., *Scholarship...* 375.

180) ROBBINS, T., *Religious Movements and Violence. A Friendly Critique...* str. 13–29.

181) CHIDESTER, David, *Salvation and Suicide: The Interpretation of Jim Jones, The Peoples Temple, and Jonestown*, Indiana University Press, 1988.

interpretace, pokouší nahradit tuto nevědomou distancí přístupem, který ani v odborném rozhovoru o hnutí Svatyně lidu neztrácí ze zřetele lidskou stránku popisovaných jevů.¹⁸²

Je pochopitelné, že tento přístup byl velmi oceňován v období, které je výše nazváno „post-Waco“, a že je zvláště inspirativní pro studium tragédie davidianů. V důsledku tohoto interpretačního přístupu je ale podle Robbinse příliš zdůrazněna úloha, kterou při vzniku násilí spojeného s novými náboženskými hnutími hraje vnější prostředí, tedy orgány, vymáhající právo, média, příbuzní a další oponenti. Existují ovšem případy, jak upozornil Robbins, v nichž násilí vzniklo především působením vnitřních dějů v daném náboženském hnutí; především je to případ násilí v Řádu Slunečního chrámu (více o něm v kapitole 2.3) a násilí ve zde již několikrát zmíněném hnutí Óm šinrikjó. Navíc důraz na externí faktory může vést, jak Robbins dále upozornil, až k tak jednostrannému stanovisku, že se vlastně stává nekritickou apologií nových náboženských hnutí.¹⁸³ Na základě této Robbinsovy

„přátelské kritiky“ se rozvinula diskuse,¹⁸⁴ s jejímiž ozvuky se setkáme 182) Chidester napsal: „A religiohistorical interpretation of the Peoples Temple may be able to contribute to a recovery of the humanity of its members by attempting to reconstruct something of the design of the worldview that infused it as a church, as a religious movement, and as a Utopian community in the jungles of Guyana. It may be possible to identify systems for the classification of persons, patterns of spatial and temporal orientation, and strategies of symbolic appropriation, engagement, and inversion by which that religious worldview assumed its unique shape in the history of the Peoples Temple. This is more than simply an exercise in worldview analysis. It is an opportunity to reflect once again on what it is to be a human being and on the ambiguous contribution of religion, simultaneously humanizing and dehumanizing, in the construction and de-construction of human identity. In the light of such reflection, the otherness of the Peoples Temple may become more familiar, but many of the comfortable, familiar assumptions about the Peoples Temple, reinforced by the strategies of cognitive distancing, the rituals of exclusion, and the ambivalence activated by popular attraction and aversion to the ‘pornography of Jonestown’, may begin to appear increasingly strange. This is the potential of a religiohistorical interpretation of the Peoples Temple.“ – Tamtéž, str. 50.

183) ROBBINS, Thomas, Sources of Volatility in Religious Movements, in: BROMLEY, David G., MELTON, J. Gordon (eds.), *Cults, Religion, and Violence*, Cambridge University Press 2002, str. 58.

184) Robbinsovi odpověděl KAPLAN, Jeffrey, Interpreting the Interpretive Approach: A Friendly Reply to Thomas Robbins, *Nova Religio* 1 (1), 1997, str. 30–49. Robbinsovi dobře rozumí: READER, Ian, Imagined Persecution. Aum Shinrikyo, Millennialism, and

v podstatě dodnes. Robbins našel nejdůležitějšího spojence právě ve znalci hnutí Óm šinrikyó lanu Readerovi.¹⁸⁵

Poslední problém, který metodologická diskuse nad naším tématem nesmí podle našeho názoru opomenout, je problém nevyváženosti v religionistově snaze porozumět, nahlížený tentokrát ještě z jiné strany. Při četbě studií o jednotlivých násilných událostech je patrné, že někteří autoři velmi dobře rozumějí (také díky svému interpretačnímu přístupu) postoji příslušníků jednotlivých nových náboženských hnutí, ale vysloveně selhávají, pokud jde o porozumění jejich oponentům. Dva autoři v tomto směru zvláště vynikají. Ačkoliv jsou John R. Hall a Rebecca Moorová¹⁸⁶ brilantními analyticky dějů v nových náboženských hnutích, selhávají ovšem – podle našeho názoru – v tom, že se zcela odmítají věnovat porozumění oponentům těchto hnutí a analyzovat jejich motivy a obavy. Závěry těchto religionistů až příliš jednostranně vyznívají tak, jako by hlavní díl viny za tragické události nesli tito oponenti. Je zřetelné, že obavy oponentů (a možná ještě více jejich chyby, předsudky, mravní poklesky, v některých případech dokonce jednání na hranici nebo až za hranicí zákona) nezanedbatelně přispívaly k růstu napětí v řadě případů násilných událostí. To ale neubírá těmto oponentům nárok na religionistovo porozumění. To by mělo být minimálně tak hluboké, jako je jeho poro-

the Legitimation of Violence, in: WESSINGER, Catherine (ed.), *Millennialism, Persecution, and Violence. Historical Cases*, Syracuse University Press 2000, str. 158–182.

185) Viz např. READER, Ian, Aum Shinrikyó against the World, in: BROMLEY, David G., MELTON, J. Gordon (eds.), *Cults, Religion, and Violence*, Cambridge University Press 2002, str. 190.

186) Z mnoha výroků, které považujeme za poněkud jednostranné, vybíráme následující (oba se shodou okolností týkají hnutí Svatyně lidu): „Clearly then, the actions of the apostates and relatives were crucial to catalyzing the dynamic of conflict between Peoples Temple and the outside,...“ – HALL, John R., *Apocalypse Observed. Religious Movements and Violence in North America, Europe and Japan*, Routledge 2000, str. 40. – „In this essay I have tried to demonstrate that the Temple’s perception of being persecuted was not mere fantasy, but was a correct reading of a well-orchestrated effort that was mounted against Peoples Temple to destroy the institution. The intention was surely not to destroy the members of the organization, but that is what happened.“ – MOORE, Rebecca, „American as Cherry Pie“, in: WESSINGER, Catherine (ed.), *Millennialism, Persecution, and Violence. Historical Cases*, Syracuse University Press 2000, str. 137.

zumění těm, kteří – bohužel – tyto obavy často naplnili. Přehlížení „lidské tváře“ oponentů na úkor „lidské tváře“ příslušníků násilných hnutí je pochopitelné (zvláště u Rebeccy Moorové, která při sebevraždě příslušníků hnutí Svatyně lidu ztratila několik svých příbuzných), neboť „lidská tvář“ oponentů je k vidění často až v nepravdivě sentimentálním podání v populárních médiích. Ale vyřazení tohoto pohledu z akademických prací přispívá k dojmu, že akademičtí badatelé jsou v podstatě nekritičtí obhájci příslušníků nových náboženských hnutí, které vnímají jako oběti (což tak ve skutečnosti u renomovaných badatelů není), a to podobně, jako média mohou vytvářet dojem, že jsou nekritickými obhájci oponentů, které vnímají stejně jednostranně (což je bohužel patrně daleko blíže k pravdě). Mezera, anebo dokonce nedůvěra mezi akademiky a médii formovanou veřejností ovšem není žádné straně prospěšná.

• • •

S teoretickou výbavou, kterou poskytuje metodologie religionistiky, a s vědomím toho, že popsané problémy této oblasti religionistického bádání nemají jednoduchá řešení, se obracíme ke 2. části této studie, k popisu situací, při nichž došlo ke kolektivnímu násilí v souvislosti s novými náboženskými hnutími, a toho, co jim předcházelo. Ve 3. části se věnujeme odborné diskusi o těchto násilných událostech a jejich příčinách. Tuto diskusi provázejí další metodologické otázky. Zmiňujeme je v úvodní kapitole k této části (3.1).